

EKONOMIJA I POLITIKA TRANZICIJE

Pola stoljeća povijesti reforme socijalizma i tranzicije 1962. – 2012.

Ekonomska povijest pokazuje i potvrđuje da su u prijelomnim događanjima odlučnu ulogu imala proturječja dviju stožernih institucija naše civilizacije: tržišta i demokracije. Realni socijalizam od prvoga je dana ušao u krizu jer je prekinuo i s tržištem i s demokracijom. Posljedice su se manifestirale u niskoj razini ekonomske efikasnosti i političke demokratičnosti, a isto tako i ljudskih prava i sloboda. Zato je temeljna zadaća svih reformi bila usmjerena na ispravljanje tih grešaka i nedostataka.

Prvi u svjetskoj znanosti i svjetskoj politici zapažen uspjeh u reformi bio je ostvaren u bivšoj Jugoslaviji na temelju razvoja modela radničkog samoupravljanja. U osnovi toga modela bili su tržište, radnička demokracija, društveno vlasništvo, indikativno planiranje i samoupravljanje. Usprkos poznatim velikim proturječjima na kojima je počivala jugoslavenska zajednica u četrdesetogodišnjem djelovanju toga modela, bivša Jugoslavija postala je jedna od deset u svijetu novoindustrijaliziranih zemalja. Tu je razinu Hrvatska ponovo dostigla sredinom prvog desetljeća 21. stoljeća, i to samo u materijalnom izrazu. Pitanje dostizanja razine društvenog blagostanja vjerojatno će čekati još više godina.

Druga zemlja koja je na temelju, manje ili više, istoga modela namjeravala započeti reformu bila je Rusija, odnosno SSSR. Pokušaj Hruščova godine 1962. međutim nije uspio. Pokazalo se da je Hruščov precijenio reformske snage i podcijenio snage antitržišnog dogmatizma. To je imalo odlučnu ulogu za neuspjeh svih reformskih pokušaja u raznim zemljama. Usporilo je reformska kretanja i u bivšoj Jugoslaviji. I usprkos neuspjehu u najvećoj zemlji, u Rusiji, neki znanstveni instituti istakli su se u svojim naporima za teorijsku pripremu reforme. To se posebno odnosi na (u tu svrhu 1973. godine novoosnovani) Bečki institut za komparativne međunarodne ekonomske studije, na Ekonomski institut u Zagrebu, na Institut za istraživanje međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa Ruske akademije znanosti, a isto tako i na Jugoslavensko-američki centar za studije, istraživanja i razmjenu Državnog sveučilišta Floride, Tallahassee, SAD. Usprkos svemu tome većina zemalja, izuzetak je samo bivša Jugoslavija, bila je veoma slabo pripremljena za tranziciju. I uz veoma

aktivan rad brojnih ruskih istaknutih ekonomista, Rusija je kao najveća zemlja bila najslabije pripremljena za tranziciju. Poslije neuspjeha Hruščovljeve reforme bilo je nešto više slobode za znanstveni rad, ali su snage antitržišnog dogmatizma sprečavale bilo kakve veće zahvate. Hruščov je pao jer je (u svoje vrijeme) podcijenio snage antitržišnog dogmatizma. Gorbačov je pao jer je (u svoje vrijeme) precijenio snage antitržišnog dogmatizma. U svakom slučaju, na planu ekonomije i politike tranzicije nije mnogo učinjeno u teoriji, a veoma malo i u praksi. Znanstvenici teoretičari ekonomije i politike tranzicije u kontinuitetu su imali na pameti društvo blagostanja. U praksi je nakon sloma socijalističkog društvenog sustava ostvaren divlji kapitalizam.

Međunarodna zajednica nije davala dobre savjete zemljama u tranziciji. *Washington Consensus* jedna je od najgorih varijanti modela ekonomskog neoliberalizma koji je svim zemljama u tranziciji nanio veoma veliku štetu.

Ključne riječi: tržište; demokracija; reforma; tranzicija; društvo blagostanja; ekonomski neoliberalizam; divlji kapitalizam; samoupravni socijalizam; radnička demokracija; ekonomija i politika tranzicije.

1. Uvodne napomene

Najveći dio svoje znanstvene karijere ostvarivao sam istodobno kao aktivni znanstvenik i kao aktivni sudionik u događanjima, najprije oko reforme socijalističkog sustava, a kasnije oko tranzicije, prijelaza u kapitalistički sustav. Nakon završetka doktorskih studija na londonskome ekonomskom fakultetu (*The London School of Economics*) godine 1962. izabran sam u Saveznu komisiju za paritet dinara. Predsjednik te komisije koja je trebala pripremiti veliku reformu iz godine 1965. bio je Kiro Gligorov, s kojim sam tijesno surađivao sve do početka 1990-ih godina.

Mnogo godina (1973. – 1993.) djelovao sam kao direktor Ekonomskog instituta u Zagrebu, a isto tako i kao predsjednik Saveznog ekonomskog savjeta. Radeći na tim poslovima i tijekom reforme i tijekom tranzicije imao sam prilike i naučiti i shvatiti svu kompleksnost i proturječnost na kojima je počivala jugoslavenska zajednica. Sudjelujući osobno u reformama na međunarodnom planu, posebno u Rusiji, u reformi najprije Hruščova a potom i Gorbačova, imao sam prilike shvatiti svu proturječnost realnog socijalizma. Suradnja s akademikom Olegom Bogomolovim, direktorom Instituta za međunarodne ekonomske i političke studije Ruske akademije znanosti, bila mi je posebno korisna.

U širem sagledavanju problema reforme i tranzicije u veoma složenim međunarodnim odnosima u uvjetima hladnog rata posebno mi je pomogla moja dugogodišnja aktivna povezanost s dva instituta, i to jednim u Europi, a dru-

gim u SAD-u. U Bečkom institutu za komparativne međunarodne studije bio sam tijekom svih godina reforme i početka tranzicije član *International Steering Committee* koji je u vrijeme reforme koordinirao rad na velikom međunarodnom projektu *East-West European Economic Interaction*. Samo je Hrvatska u tom tijelu imala dva člana. Taj drugi bio je profesor Rikard Lang, dugogodišnji direktor Ekonomskog instituta u Zagrebu i jedan od osnivača Bečkog instituta.

Na početku tranzicije taj je projekt nastavljen pod nazivom *European Economic Interaction and Integration*. Rezultati istraživanja na navedenim projektima bili su podloga za znanstvene skupove koji su se svake dvije godine održavali u drugoj zemlji. Radovi na tom projektu, uključujući i radove autora, redovito su objavljivani u posebnim knjigama u izdanju MACMILAN, London. Urednik tih knjiga bio je dugogodišnji direktor Nacionalnog ekonomskog instituta Engleske Christopher Saunders. Njega sam upoznao u vrijeme doktorskih studija u Londonu i kasnije smo tijekom mnogo godina surađivali i prijateljevali. Popis ovih knjiga, kao i drugih u kojima su i neki moji radovi kojima sam se za ovaj prilog koristio, dan je na kraju rada.

Od početka sedamdesetih do početka devedesetih godina djelovao sam u funkciji predsjednika Zajedničkog jugoslavensko američkog savjeta koji je koordinirao radom Centra za jugoslavensko-američke studije Državnog sveučilišta Floride. Za osnivanje toga Centra i njegovo smještanje u posebno izgrađenu zgradu zaslužna su dvojica Amerikanaca: profesor George Macesich (porijeklom iz Hrvatske) i bivši predsjednik SAD-a Jimmy Carter.

Mogućnost paralelnog boravka u SSSR-u i SAD-u omogućavali su mi neposredni doživljaj idejne i političke atmosfere na jednoj i drugoj strani. Na jednoj je strani još uvijek trajao eho antitržišnog dogmatizma, a na drugoj histerija antikomunizma.

Tijekom niza godina reforme i tranzicije kontakti i suradnja s akademikom Eugenom Pusićem posebno su mi mnogo koristili. Postojao je visok stupanj suglasnosti oko toga da je on spadao u veoma usku skupinu najboljih znalaca društvenoekonomskih kretanja na ovim prostorima. Bio je veoma dobro informiran. U tome su mu pomagali i kontakti s Vladimirom Bakarićem, i to neovisno o tome jesu li se o nekim pitanjima manje ili više slagali.

Posebno intenzivnu suradnju i druženje s Eugenom Pusićem ostvarivao sam koncem osamdesetih, u vrijeme završetka reforme, a isto tako i početkom devedesetih, u vrijeme početka tranzicije. U to smo se vrijeme često okupljali u neformalnoj grupi intelektualaca prijatelja. Ja sam tada bio veoma angažiran na pisanju svoje knjige *Ekonomija i politika tranzicije*. Ta je knjiga godine 1993. pod pokroviteljstvom Stjepana Mesića, tada predsjednika Hrvatskog sabora, bila

predstavljena u Ekonomskom institutu u Zagrebu. Naslov i sadržaj knjige nastali su tijekom moje dugogodišnje suradnje s Bečkim institutom za komparativne međunarodne studije.

Diskusije koje sam i prije i nakon pojave te knjige imao s Eugenom Pusićem utjecale su ne samo na proširenje mojih osobnih znanstvenih horizonata nego i na neke dodatne smjerove istraživanja u Akademiji. To se posebno odnosi na kompleks tri pluralizma, a to su pluralizam vlasništva, pluralizam tržišta i pluralizam političkog ustrojstva. Ti pluralizmi predstavljaju polaznu osnovu opće pluralizacije i demokracije. Ne samo da su se u Vijeću za ekonomske znanosti Akademije vodili razgovori u tome kontekstu nego su se pojavili i neki novi radovi na područjima koja do tada nisu bila u prvom planu. U tom je smislu Stjepan Bratko, kojega, nažalost, više nema među nama, organizirao veliki međunarodni skup u Varaždinu.

Povezano s time pojavili su se i moji radovi o ulozi i mjestu proturječja dviju temeljnih institucija naše civilizacije – a to su tržište i demokracija. U zadnjem broju časopisa *Rad*, koji je uredio Eugen Pusić, pojavio se i moj rad pod naslovom *Opća teorija troškova fiksnog kapitala*. Po mnogim ocjenama, taj kompleks problema bio je povezan s jednim od najvećih pomaka u političkoj ekonomiji tijekom prošlog, dvadesetog stoljeća. Valja isto tako spomenuti da je knjiga *Ekonomija i politika tranzicije*, koju je recenzirao i predstavio Eugen Pusić, bila prevedena na ruski i kineski. U Ekonomskom institutu Akademije znanosti NR Kine knjiga je bila prevedena i samo interno objavljena. Direktor Ekonomskog instituta Akademije znanosti NR Kine Dong Fureng, prigodom posjeta Ekonomskom institutu u Zagrebu, zamolio me da iz knjige izostavim „politički pluralizam“ kako bi je mogli i službeno objaviti. Na taj uvjet, razumije se, nisam mogao pristati.

Na koncu ovih uvodnih napomena valja posebno naglasiti da su specifičnosti ovog priloga u tome što se ne temelji samo na relevantnoj znanstvenoj literaturi nego i na vlastitom svjedočenju. Neka mi kao određeno opravdanje za takav stav posluži i činjenica da sam tijekom druge polovice proteklog stoljeća, pa sve do danas, bio u kontinuitetu i akter i sudionik i svjedok najvažnijih reformskih, posebno onih prijelomnih, događanja u nas i drugdje, u Rusiji posebno.

U razmatranju nekih događanja iz ekonomske povijesti nastojao sam primijeniti političkoekonomski pristup. A to znači da sam uzročno-posljedične veze, posebno prijelomnih događanja, nastojao sagledavati u svjetlu proturječja dviju središnjih institucija naše civilizacije. A to su tržište i demokracija.

Govoriti o ekonomskoj povijesti Jugoslavije i Hrvatske bez uvažavanja i objašnjavanja velikih kontroverzi na kojima je počivala jugoslavenska zajednica značilo bi unaprijed se osuditi na neuspjeh.

Jer upravo u sagledavanju tih velikih proturječja, posebno u sferi nacionalnog pitanja, i Josip Broz Tito iskazao je neke karakteristike izuzetnog političara. Taj je moment dolazio do izražaja i u vrijeme rata i u vrijeme mira¹. To su posebno uvažavali ruski i američki ekonomisti i povjesničari. Time se može objasniti da su ruski znanstvenici, akademici, jedan moj rad koji nije pretendirao na povijesne ocjene uvrstili u povijesni časopis Ruske akademije znanosti. Rad je objavljen pod naslovom „Ob ekonomičeskikh preobrazovanijah v Jugoslavii vo vtoroj polovine XX veka“, *Novaja i novejšaja istorija*, br. 2, Moskva 2008.

2. Tržište i demokracija – dvije središnje institucije naše civilizacije

Tržište i demokracija neupitno su dvije središnje institucije naše civilizacije. Tržište je središnja kategorija političke ekonomije i svakog suvremenog ekonomskog sustava. Demokracija ima isto to ili slično značenje u političkim znanostima i u svakom suvremenom političkom sustavu.

Međutim, društvenoekonomski i politički sustavi koji se na njima temelje mogu biti veoma različiti. U tom je kontekstu veoma interesantno podsjetiti se na proturječan sadržaj ovih središnjih institucija naše civilizacije.

Tržište je u svom slobodnom djelovanju dvojako. Pozitivna strana odnosi se na činjenicu da slobodno djelovanje tržišta nagrađuje one jače i uspješnije, ali u isto vrijeme kažnjava one slabije i manje uspješne.

Demokracija (parlamentarna i višepartijska) osigurava svim ljudima i građanima ravnopravnost i jednakost pred zakonom. Ta jednakost i ravnopravnost svih ljudi pred zakonom neupitno je veoma pozitivna strana demokracije. Ona manje pozitivna strana demokracije jest, međutim, ta da ona ne uključuje zaštitu ljudskih prava i sloboda, jednako socijalna prava i socijalnu pravdu. Ona je u tom kontekstu neutralna. I upravo ta proturječja tržišta i demokracije, kao dviju središnjih institucija naše civilizacije, imaju za posljedicu stravičnu socijalnu sliku suvremenog svijeta.²

Oko 15% svjetskog stanovništva raspolaže s oko 85% svjetskog bogatstva. Više od trećine svjetskog stanovništva, odnosno više od dvije milijarde ljudi, živi od dohotka koji izosi između jednog i dva dolara dnevno.

Najveća dostignuća suvremenog svijeta ogledaju se u modelu društvenog blagostanja. Nerijetko se govori o skandinavskom modelu, s obzirom na to da su upravo skandinavske zemlje u razvitku modela blagostanja postigle najveće

¹ Broz, Josip Tito (1942.): „Nacionalno pitanje u narodnooslobodilačkoj borbi“ (*Proleter*, 1942.) u knjizi: *Borba za oslobođenje Jugoslavije 1941.-1945.* Kultura, Beograd 1947.

² Svjetska banka; *Attacking Poverty, World Development Report 2000-2001.* Washington, D.C. The World Bank 2001.

uspjehe. Ti su se modeli u tim zemljama razvili pod utjecajem dugogodišnjeg socijaldemokratskog političkog ozračja. U tim su se zemljama počele mijenjati i neke karakteristike klasične političke ekonomije. To se posebno odnosi na određene promjene u funkciji tržišta i cijena u nekim bitnim segmentima ljudskog življenja. Najveće i najvažnije promjene odnose se na komplekse zdravlja, obrazovanja, pa i stanovanja.

Ne ulazeći dalje i dublje u sve karakteristike modela društvenog blagostanja, posebno je važno istaći da on pretpostavlja veliku ulogu solidarnosti. S tim se u vezi treba podsjetiti da su mnogi znanstvenici suvremenog svijeta, među kojima posebno spominjemo nobelovca Josepha Stiglitz, veoma veliku ulogu i značenje davali načelu solidarnosti. Ne kao manje važno nego suprotno – treba u tom kontekstu spomenuti čovjeka koji predstavlja najveću moralnu vertikalnu 20. stoljeća, a to je pokojni papa Wojtyła. On je idejni otac i autor „socijalnog nauka“ Katoličke crkve. Taj je nauk veoma blizak svemu onom što se podrazumijeva kao idejno-teorijska osnova društva blagostanja. Stavljanje u središte načela solidarnosti veoma je blisko i ukupnoj svjetonazorskoj filozofiji suvremene socijaldemokracije. Svi spomenuti i nespomenuti (svjetovni i duhovni) velikani nerijetko ističu da bez jačanja načela solidarnosti planet Zemlja ne bi imao budućnost.

Međutim, na tim dvjema središnjim institucijama naše civilizacije (na tržištu i demokraciji) u nekim drugim zemljama i dijelovima suvremenog svijeta razvili su se i neki modeli dijametralno oprečni od onih koji se javljaju pod zajedničkim nazivnikom kao „modeli društva blagostanja“. To su oni modeli koji se nerijetko javljaju pod nazivnikom „latinsko američkog sindroma“. Ove modele karakteriziraju drastične socijalne razlike između malobrojne prebogaće manjine na jednoj strani i veoma brojne i veoma siromašne većine na drugoj strani.

Sve u svemu, društva koja se temelje na tržištu i demokraciji mogu imati u pogledu socijalnih prava i načela socijalne pravde dijametralno oprečne karakteristike. A to znači da mogu biti i veoma pravedna i veoma nepravedna. Sve ovisi o političkim odnosima snaga. To pak znači da sve ovisi o svjetonazornom karakteru dominantnih i vodećih političkih snaga, odnosno političkih stranaka. Inače bi se općenito moglo reći da su ti odnosi i na domaćoj sceni i na širem svjetskom planu determinirani odnosima rada i kapitala, gdje se kao osnovna proturječnost javlja društveni rad i privatno prisvajanje.

Međutim, uz uvažavanje navedenih odnosa, temeljna prijelomna događanja tijekom proteklog, dvadesetog stoljeća javljala su se u uzročno-posljedičnoj povezanosti s proturječjima tržišta i demokracije.

Radi boljeg razumijevanja, samo ćemo se kratko osvrnuti na povijest nastanka, odnosno pojave ekonomije i politike tranzicije.

3. Povijesni pogled na nastanak ekonomije i politike tranzicije

Govoriti o uzročno-posljedičnim vezama proturječna tržišta i demokracije i prijelomnim događanjima tijekom 20. stoljeća, pa sve do danas, u isto vrijeme znači govoriti i o osnovnim proturječjima kapitalističkog načina proizvodnje. Sintetički izraz svih tih proturječja svodi se na društveni rad i privatno prisvajanje. U tom su se svjetlu u tijeku posljednjeg osamdesetgodišnjeg razdoblja dogodila dva velika potresa svjetskog kapitalizma. Prvi tijekom tridesetih godina 20. stoljeća, a drugi koncem prvog desetljeća novog stoljeća.

Pojava ekonomije i politike reforme socijalističkog društva nastala je međutim na temelju traženja rješenja za krizu realnog socijalizma koji je od samog nastanka negirao i tržište i demokraciju. Pojava samoupravnog socijalizma, koji se temeljio na tržištu, radničkoj demokraciji i samoupravljanju, pokazala je moguće putove, odnosno učinila je prve korake u rješavanju krize realnog socijalizma. Međutim, zbog velike snage antitržišnog dogmatizma, nije uspjela reforma koju je Hruščov na temeljima tržišta, radničke demokracije i samoupravljanja pokušao ostvariti. Raspadom modela realnog socijalizma nastala je, daleko više stihijski nego svjesno, ekonomija i politika tranzicije. Model samoupravnog socijalizma upravo je u vrijeme opće pluralizacije i demokratizacije doživio slom zajedno sa slomom socijalističkog društvenog i političkog sustava.

Usprkos dugom periodu reforme u zemljama socijalizma, ekonomija i politika tranzicije nastala je i ostvarivala se stihijski. Dva su temeljna uzroka toj pojavi. Prvi se odnosi na činjenicu da se poslije pada Hruščovljeve reforme nije više mogla ostvariti potrebna kritična masa koja bi reformske kriterije usmjerila u pravcu razvoja tržišta, radničke demokracije i samoupravljanja. Drugi se odnosi na činjenicu da se ekonomija i politika tranzicije pojavila u vrijeme opće dominacije ekonomskog neoliberalizma i reforme društva blagostanja. Sve je to predstavljalo veliku nesreću za zemlje u tranziciji. Razvoj u smjeru društva blagostanja kako su to zamišljali znanstvenici okupljeni oko Bečkog instituta i Ekonomskog instituta u Zagrebu nije u takvoj situaciji bio realno ostvariv.³

U tom kontekstu ipak se treba podsjetiti na neke momente nastanka i razvoja modela samoupravnog socijalizma. Taj se model u danim (unutarnjim i vanjskim) uvjetima nije mogao ostvarivati klasičnim putem na temelju tri pluralizma koja se odnose na vlasništvo, tržište i političko ustrojstvo. Međutim, za razliku od svih drugih socijalističkih zemalja, (posebno SSSR-a), u kojima je realni socijalizam nastao na temelju negacije i tržišta i demokracije, samou-

³ Dragomir Vojnić: „Economics and Politics of Transition: The Road to the Welfare State and Economy”, in the book: Allan Young, Ivan Teodorović, Petar Koveos (eds.et al.); *Economies in Transition, Conception, Status and Prospects*, World Scientific, London 2002.

pravni model socijalizma razvijao se na temeljima tržišta, radničke demokracije, društvenog vlasništva i samoupravljanja uz usmjeravanje koje je provodio Savez komunista. Pojava modela samoupravnog socijalizma u Jugoslaviji privukla je veliku pozornost i svjetske znanosti i svjetske politike. To se posebno odnosi na Rusiju i SAD. U tim je zemljama i znanost i politika s velikim interesom pratila sve što se događa u sferi reforme socijalizma u Jugoslaviji. Svekoliki interes još je posebno povećan kad je taj model počeo ostvarivati veoma zadovoljavajuće razvojne performanse. Ostvarujući visoke stope rasta BDP-a (među najvišim u svijetu), Hrvatska je veoma brzo po kriterijima Ujedinjenih naroda uvrštena među deset novoundustrijaliziranih zemalja. Promatrajući ekonomski razvitak Hrvatske tijekom čitavog niza proteklih stoljeća, može se veoma lako zamijetiti da je ona svoj razvojni *boom* ostvarila u četrdesetgodišnjem periodu (1950. – 1990.) samoupravnog socijalizma. Brzi razvitak ostvarivao se ustvari samo tijekom tri desetljeća (1950. – 1980.). Stagnacija tijekom osamdesetih bila je uzrokovana krizom upravljanja. Trebalo je održati funkciju (u osnovi konfederalnog) Ustava bez Josipa Broza Tita. Razina razvitka koju je Hrvatska u spomenutom četrdesetgodišnjem, odnosno tridesetgodišnjem, razdoblju ostvarila ona je razina koju smo ostvarili tek u novije vrijeme. Pri tome treba posebno naglasiti da se radi samo o razini materijalnog razvitka (u izrazu društvenog proizvoda). U tom se kontekstu, radi boljeg razumijevanja, valja podsjetiti da je Hrvatska već bila dostigla onu razinu društva prema modelu blagostanja u kojoj su se postupno počele mijenjati funkcije tržišta i cijena. To se posebno odnosi na neke najvažnije segmente ljudskog življenja kao što su zdravlje, obrazovanje, pa donekle i stanovanje. To, razumije se, nije bila razina skandinavskog modela (kojom je Edvard Kardelj bio silno impresioniran prigodom prvog posjeta Švedskoj), ali su neke važne funkcije društva blagostanja ipak postojale.

Sve u svemu, Hrvatska i Jugoslavija otišle su u svojim reformskim ostvarenjima daleko najdalje od bilo koje druge socijalističke zemlje. U svojoj knjizi *Politička ekonomija socijalizma*, koja je bila proglašena 1982. u SAD-u knjigom godine, Branko Horvat prosuđuje da samo model socijalističkog samoupravljanja zaslužuje naziv „socijalistički“. U svakom slučaju, model samoupravnog socijalizma tijekom svih godina svoga postojanja privlačio je veoma veliku pozornost i svjetske znanosti i svjetske politike. U raznim zemljama svijeta (posebno u SAD-u i SSSR-u) bili su osnovani posebni znanstveni centri i instituti koji su, na temelju komparativnih studija, pratili i analizirali događanja povezana s razvitkom modela samoupravnog socijalizma. Tijekom mnogo godina u Međunarodnom univerzitetskom centru u Dubrovniku u kontinuitetu se ostvarivao Američko-jugoslavenski projekt o razvitku modela samoupravljanja.

Valja ipak spomenuti da su uzroci interesa za razvitak modela samoupravnog socijalizma u SAD-u i SSSR-u bili sasvim različiti. U obje zemlje interes je bio i politički i znanstveni, ali s veoma različitim naglascima. Kada je u pitanju politički interes SAD-a, valja se podsjetiti da je u toj zemlji vladalo političko ozračje koje se obično stavljalo pod zajednički nazivnik „antikomunistička histerija“. Tu je u isto vrijeme i političko ozračje hladnog rata, koje je pojavom samoupravnog socijalizma i pokreta nesvrstanih postalo nešto manje napeto i opasno. Pokret nesvrstanih već je samim svojim postojanjem djelovao u smjeru ublažavanja opasnosti da se hladni rat transformira u vrući rat. Osim toga i američka znanost i američka politika shvatili su da pojava modela samoupravnog socijalizma, i posebno sve reforme koje se u tom smjeru budu eventualno ostvarivale, već i same po sebi znače ubrzanje kraha boljševičke opcije.

Ruski interes za samoupravni socijalizam bio je sasvim drugačiji. I u sferi znanosti i u sferi politike sve je više postajalo jasno i neupitno da su određene tržišne i demokratske, za početak barem radničko-demokratske, reformske opcije više nego potrebne, pa i nužne. Prodor takvog shvaćanja bio je međutim u kontinuitetu gušen političkim ozračjem antitržišnog dogmatizma. Na odluke o pokušaju reformskih promjena najviše su utjecali politički kontakti Tita i Hruščova. Stjecajem okolnosti i osobno sam sudjelovao u pripremi rezolucije na temelju koje su se, prema dogovoru Tita i Hruščova, trebale prihvatiti reformske promjene u smjeru razvitka tržišta, radničke demokracije i samoupravljanja.

Suradnju na tom poslu obavljao sam kao gost Ekonomskog instituta Akademije znanosti SSSR-a koji je inače bio angažiran u pripremi odgovarajuće rezolucije koja je trebala biti prihvaćena na plenumu CK KP SSSR-a zakazanom za studeni godine 1962. U vezi s tim (tzv. novembarskim) plenumom, vladalo je i u politici i u znanosti veliko očekivanje, ali i veliko uzbuđenje koje se u to vrijeme prenosilo i na mene. Osnovni strahovi odnosili su se na kompleks dominacije antitržišnog dogmatizma i dilemu je li Hruščov dobro procijenio odnose pro-reformskih i reformskih snaga. Nažalost, pripremljena rezolucija nije ni ugledala svjetlo dana i to je bio početak kraja Hruščova, koji se formalno povukao godine 1964. Na takav ishod plenuma, o čemu se gotovo i nije govorilo i pisalo, utjecala je i „Karijska kriza“ i Kenedijev ultimatum Hruščovu da povuče atomske rampe s Kube.

I premda u znanosti nije uobičajeno primjenjivati stil „što bi bilo kad bi bilo“, ipak ocjenjujem gotovo neupitnim da bi, makar i samo djelomičan, uspjeh Hruščovljeve reforme utjecao na sasvim drugačije ostvarenje tranzicije. Jer to više ne bi bila tranzicija koja ustvari izražava, kako je Branko Horvat govorio,

restauraciju nego kretanje dalje u smjeru opće pluralizacije i demokratizacije socijalističkog društva i razvitka prema modelu društva blagostanja⁴.

Teorijske osnove reforme, a kasnije i tranzicije, bile su predmet dugogodišnjih traženja i diskusija na domaćem i međunarodnom planu. Najorganiziraniji dio međunarodne suradnje ostvarivao se preko Bečkog instituta za komparativne međunarodne studije. To pokazuju i brojne knjige objavljene u izdavačkoj kući MACMILLAN u Londonu. Brojne knjige pokazuju i veliku aktivnost Centra za jugoslavensko-američke studije Tallahassee, a isto tako i Ekonomskog instituta u Zagrebu. Pristup je, interdisciplinaran po prirodi stvari, uvijek bio i politički i ekonomski i povijesni. Posebno smo uvažavali političkoekonomski stav o ulozi i mjestu tržišta i demokracije. Jer realni je socijalizam od prvog dana bio u krizi upravo zbog negiranja velike uloge tržišta i demokracije u razvitku novije civilizacije.

Isto smo tako uvažavali stav da u povijesti novije civilizacije nije poznat društvenoekonomski i politički model koji je udovoljavao kriteriju ekonomske efikasnosti i političke demokratičnosti (kao i zaštite ljudskih prava i sloboda) a koji se nije temeljio na tri pluralizma koji se odnose na tržište, vlasništvo i političko ustrojstvo. Na temelju takvih shvaćanja sve je više dolazio do izražaja stav da se ne radi o reformi pojedinih segmenata socijalizma nego o reformi socijalizma u cjelini. U tom sam smislu i osobno bio angažiran i za potrebe zajedničkog rada u Bečkom institutu i za potrebe grupe oko Ante Markovića i Kire Gligorova, koji su (zajedno s autorom) bili na čelu Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije. Tako je nastala moja knjiga *Ekonomska kriza i reforma socijalizma*.⁵ Knjiga je sadržavala i opširne izvode na ruskom i engleskom. Neformalni recenzenti knjige bili su američki profesor John L. Hardt iz Washingtona, član *International Steering Committee Bečkog Instituta*, i Josip Županov.⁶

Radi se zapravo o svojevrsnoj varijanti društva blagostanja s nešto većim naglaskom na načelu solidarnosti. Prvi je izašao u javnost Ante Marković sa stavovima o novom socijalizmu. Nažalost, te godine 1989. već su bila u tijeku „događanja naroda“ i ta je knjiga više privukla pažnju na široj nego na domaćoj sceni. Približavala se eksplozija balkanskog nacionalizma i nikakvi ozbiljniji pomaci više nisu dolazili u obzir.

⁴ Branko Horvat: „Transition and Obesteration: Two Alternative Strategies“, in the book: Allan Young, Ivan Teodorović, Peter Koveos, (eds. et al.). *Economies in Transition, Conception, Status and Prospects*, World Scientific, London 2002.

⁵ Detaljnije u knjizi autora: *Ekonomska kriza i reforma socijalizma*, Ekonomski institut Zagreb i Globus, Zagreb 1989.

⁶ Josip Županov: *Od komunističkog pakla do divljeg kapitalizma*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2002., str. 27-52.

Koncem godine 1989. pojavile su se još dvije knjige Ekonomskog instituta u Zagrebu u kojima se na temelju tri spomenuta pluralizma predviđaju moguće solucije reforme socijalizma. Te su knjige priređene za međunarodni znanstveni skup koji je održan 15. prosinca 1989. u povodu obilježavanja pedesete obljetnice Ekonomskog instituta.⁷

Budući da sam jedan od veoma rijetkih znanstvenika koji su u kontinuitetu djelovali na reformskom planu i u zemlji i drugdje (posebno u Rusiji i SAD-u), bio sam pozvan da svoje viđenje događanja u vrijeme reforme i tranzicije izložim na međunarodnome znanstvenom skupu koji je održan 2000. godine u Moskvi u novoj zgradi Ruske akademije znanosti. Taj je skup održan prigodom obilježavanja četrdesete obljetnice Ekonomskog instituta za istraživanje međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa Ruske akademije znanosti. Dugogodišnji direktor tog instituta bio je vodeći ruski ekonomist reformist akademik Oleg Bogomolov, s kojim sam tijekom mnogo godina surađivao i osobno i preko Ekonomskog instituta u Zagrebu. Skup je organiziran pod nazivom *Post socijalističke zemlje u globaliziranom svijetu*. Isti naslov imala je knjiga u kojoj su objavljeni i svi referati, uključujući i moj referat pod naslovom „Globalizacija, integracija i srednjeeuropske zemlje u tranziciji, s posebnim osvrtom na Hrvatsku“.⁸ Među moderatorima skupa bio je i Sergej Gorbačov. Organizatori su mi sugerirali da iznesem svoje viđenje o dvjema temama koje su ih posebno zanimale. Prva se tema odnosila na međuovisnosti političkog i reformskog djelovanja Tita, Hruščova i Gorbačova.

Budući da sam osobno sudjelovao i u Hruščovljevoj i u Gorbačovljevoj reformi (perestrojki), mogao sam dati i neke međusobno povezane svodne prosudbe. Rekao sam da su i Hruščov i Gorbačov pali na tržištu, ali s dijametralno oprečnim uzročno-posljedičnim vezama. Hruščov je u svoje vrijeme podcijenio snage antitržišnog dogmatizma i zbog toga je morao sići s povijesne scene. Gorbačov je u svoje vrijeme precijenio snage antitržišnog dogmatizma. Tijekom perestrojke uslijedili su kaotični koraci u smjeru političke pluralizacije, ali nikakvi u smjeru pluralizacije tržišta. I kao što su Gorbačovljevi savjetnici na velikom znanstvenom skupu u ljeto godine 1990. (kojem sam uz akademika Bogomolova predsjedao) upozoravali, dogodili su se kaos i anarhija. I Gorbačov je morao sići s povijesne scene.

⁷ Prva knjiga priređena je u redakciji Dragomira Vojnića pod naslovom: *Problemi privrednog razvoja i privrednog sistema Jugoslavije*, u izdanju Ekonomskog instituta, Zagreb i Globusa Zagreb. Druga knjiga priređena je u redakciji Zvonimira Baletića pod naslovom *Socijalizam u reformi*, u izdanju Ekonomskog instituta Zagreb.

⁸ Dragomir Vojnić: *Globalization, Integration and the Central European Countries in Transition with a Specific Reference to Croatia*, in the book: *Post-socialist Countries in Globalizing world*, Russian Academy of Sciences, Institute for International Economic and Political Studies, Moscow 2001.

U Rusiji se dogodilo nešto dijametralno oprečno od onoga što se dogodilo u Kini. Veliko je pitanje međutim bi li kineski model u Rusiji imao iste ili slične performanse. Druga tema koja je posebno interesirala organizatore skupa odnosila se na pojavu mafiokracije u Hrvatskoj kao zemlji koja je najbolje bila priređena za tranziciju i u Rusiji, koja je najslabije bila priređena za tranziciju.

Hrvatska zaista spada među zemlje koje su, uz Sloveniju, bile najbolje pripremljene za tranziciju. U Hrvatskoj je, međutim, tranzicija započela u veoma nepovoljnom ekonomskom i političkom ozračju ne samo zbog početka reforme društva blagostanja i dominacije ekonomskog neoliberalizma nego zbog drugih veoma neugodnih stjecaja okolnosti. U takvoj je situaciji započela i tajkunska privatizacija, praćena neviđenom pljačkom nacionalnog bogatstva, deindustrijalizacijom i masovnom nezaposlenošću. Sve to, uz pojavu nametnutog rata, stvorilo je idealne uvjete za razvoj mafiokracije. U Hrvatskoj se mafiokracija razvijala na krilima vlasti. Hrvatska je mala zemlja i svijet zbog toga nije bio preplašen. Ali je bio razočaran, jer su nadanja i očekivanja bila puno bolja.

Rusija je velika zemlja koja je najslabije bila pripremljena za tranziciju, koja je započela bez ikakve tržišne pripreme u centralističko-planskom ambijentu. Kaos i anarhija bili su neizbježni. Za razliku od Hrvatske, gdje se mafiokracija razvijala na krilima vlasti, u Rusiji se vlast razvijala na krilima mafiokracije. Rusija je velika zemlja slabo pripremljena za tranziciju i to svijet nije puno iznenadilo, ali je zabrinulo.

4. Od realnog i samoupravnog socijalizma preko reforme i ekonomije i politike tranzicije do divljeg kapitalizma

U višestoljetnoj burnoj, dinamičnoj, proturječnoj i turbulentnoj povijesti Hrvatske prošlo dvadeseto stoljeće ima posebno veliko značenje. Okvir i pretenzije ovog promatranja odnose se, razumije se, samo na ekonomsku povijest. Završetkom Prvoga svjetskog rata godine 1918. stvorena je nova država južnoslavenskih naroda, najprije pod nazivom Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, a nešto kasnije pod nazivom Jugoslavija. Hrvatski snovi za većim naglaskom na hrvatsku državnost u toj novijoj državi nisu bili ni izdaleka zadovoljeni. Stjepan Radić po svjetonazoru je bio republikanac i očekivao je federativni politički ustroj. Dogodilo se nešto dijametralno oprečno. Nastala je svojevrsna dinastička diktatura i Stjepan Radić je godine 1928. tragično sišao s političke scene atentatom u Skupštini Jugoslavije. Taj je događaj utjecao na veliko i trajno zaoštavanje odnosa između Srba i Hrvata. Nešto bolji odnosi nastali su godine 1939., kada je na temelju Sporazuma Cvetković – Maček, nastala Banovina Hrvatska.

Nacističkom najezdom na Europu u proljeće godine 1941. Jugoslavija se raspala. Kao nacistička i fašistička tvorevina javlja se nova država pod nazivom Nezavisna Država Hrvatska, koja je obuhvaćala i Bosnu i Hercegovinu. Ekonomski gledajući, Jugoslavija je u to vrijeme bila jedna od najslabije razvijenih europskih zemalja. I premda je Hrvatska bila nešto razvijenija od prosjeka Jugoslavije, o nekom pravom industrijskom razvoju izvan područja Zagreba teško se moglo i govoriti. Tijekom ratnih godina 1941. – 1945. u Hrvatskoj je, kao i u cijeloj bivšoj Jugoslaviji, djelovao narodnooslobodilački antifašistički pokret na čelu s generalnim sekretarom KPJ Josipom Brozom Titom. To je bio jedan od najuspješnijih pokreta otpora u Europi. Pobjeda je imala za posljedicu stvaranje nove države na federativnim osnovama. Ta je nova država uključivala i Istru, Kvarnerske otoke, Rijeku, Zadar i sve drugo što je od završetka Prvoga svjetskog rata bilo u sklopu Italije. Političke federativne osnove nove države bile su sadržane u dokumentu koji je bio usvojen još u vrijeme rata na drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu 29. studenog 1943. Tim su dokumentom definirane, kako se običavalo reći, avnojevske granice koje su se odnosile na šest republika i (povezane sa Srbijom) dvije autonomne pokrajine. Na tim je osnovama 1974. godine nastao Ustav s elementima konfederalizma.

Bez posebnog naglašavanja svih tih (inače poznatih) momenata nije moguće do kraja shvatiti uzročno-posljedične veze naše novije ekonomske povijesti. Jer veoma velik doprinos razvoju samoupravnog socijalizma i veoma brzom ekonomskom napretku (1950. – 1990.) dale su upravo avnojevske granice. Kada su one dovedene u pitanje, nestalo je Jugoslavije.

Pokazalo se da je kompleks nacionalnog pitanja u Jugoslaviji bio jedan od najsloženijih u Europi. U okviru šest jugoslavenskih republika i dviju autonomnih pokrajina postojale su tako velike i proturječne razlike kao ni u jednoj drugoj europskoj zemlji. U toj je državi bilo udruženo sedam nacija, šest jezika, tri religije. Svemu tome treba dodati velike razlike u povijesnom, posebno u ekonomskom, nasljeđu i razini razvijenosti. Nova Jugoslavija započela je s koeficijentom nejednakosti (Slovenija – Kosovo) od 3,5, a završila s koeficijentom od 7,8. Svi ti momenti veoma mnogo govore o velikoj kompleksnosti, pa i proturječnosti, nacionalnog pitanja u Jugoslaviji. Ta je kompleksnost dolazila do izražaja i u interpretaciji nekih karakteristika republičkih nacionalizama pojedinih republika.

Zajednički nazivnik nacionalizama mogao se definirati kao borba za bolji ekonomski prosperitet. Običavalo se reći: borba za veći komad kolača. Izuzetak je donekle bila samo Srbija. U dodatku borbe za veći komad kolača srpski nacionalizam uključivao je i stav prema kojemu svi Srbi moraju živjeti u istoj državi,

a Kosovo mora biti srpsko. Opći uspjesi u pluralizaciji i demokratizaciji samoupravnog socijalizma tijekom osamdesetih ne samo da nisu ublažavali te razlike nego su ih, naprotiv, osnažili. To je bio onaj moment koji je odigrao presudnu ulogu u tome da samoupravni socijalizam izgori u vatri eksplozije balkanskog nacionalizma. O velikoj, ključnoj ulozi avnojevskih granica govorio sam početkom devedesetih na nizu međunarodnih konferencija na kojima su sudjelovali intelektualci i ekonomisti iz bivših jugoslavenskih republika. Spomenut ću samo neke. Godine 1991., 7. rujna, na dan početka Haške konferencije o bivšoj Jugoslaviji, na inicijativu Vijeća Europe, u Institutu za Europu Sveučilišta u Ženevi posebnu pozornost posvetio sam avnojevskim granicama. Sudionik iz Srbije Vuk Drašković replicirao mi je da su avnojevske granice samo administrativne i ništa više.⁹

Nešto malo veće razumijevanje na tu temu pokazali su sudionici međunarodne konferencije koja je održana kao osnivačka skupština Centra za tranziciju 24. – 26. siječnja 1992. na londonskom ekonomskom fakultetu (*The London School of Economics*).¹⁰ Godine 1993. govorio sam i o temi avnojevskih granica na međunarodnoj konferenciji koja je bila organizirana kao prvi razgovor na tu temu između hrvatskih i srpskih znanstvenika (*Okrugli stol Srbi i Hrvati*).¹¹ Sve te momente posebno ističem zbog toga što se još i danas javljaju svakovršni nesporazumi oko tumačenja naše novije ekonomske povijesti u svjetlu različitih karakteristika nacionalizama bivših jugoslavenskih republika kao i u vezi s različitim odnosom prema shvaćanju, tumačenju i prihvaćanju avnojevskih granica. Osobno sam sudjelovao u događanjima koncem osamdesetih, kada sam uz Antu Markovića i Kiru Gligorova koordinirao radom na Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije i kada je bilo već sve pripremljeno za početak opće pluralizacije i demokratizacije. Osobno sam sudjelovao u radu Predsjedništva CK SKJ na kojem se pripremala Prva konferencija SKJ koja je trebala dati zeleno svjetlo za opću demokratizaciju i pluralizaciju. Tom sjednicom Predsjedništva SKJ predsjedali su Stipe Šušvar kao predsjednik i Štefan Korošec kao generalni tajnik. U sklopu pripreme spomenute konferencije SKJ nešto kasnije je održan sastanak u Ekonomskom institutu u Zagrebu kojem je predsjedao Štefan Korošec, u čijem su radu sudjelovali istaknuti znanstvenici i političari, uključujući i

⁹ Detaljnije u mom radu „Ekonomija i politika tranzicije u svjetlu nekih pretpostavki državnog ugovora“, u knjizi *Ekonomija i politika tranzicije*, Ekonomski institut Zagreb 1993.

¹⁰ Detaljnije u radu autora Žarka Puhovskog: „The Economic and Political Dimensions of the Transition“, kao i u radu autora: „The Economic Dimension of Nationalism“: Editors Žarko Puhovski Ivan Prpić, Dragomir Vojnić, et al.: *Politics and Economics of Transition*, Informator, Zagreb 1993.

¹¹ Detaljnije u autorovu radu: „AVNOJ-evska granica kao polazni okvir za savladavanje krize i za buduću napredak“, *Okrugli stol Srbi i Hrvati*, Zagreb 20.-22. studeni 1993. *ERASMUS časopis za kulturu demokracije*, br. 5, veljača 1994., str.38-41.

Antu Markovića, Janeza Zemljara i druge. Osobno sam sudjelovao u pripremi zaključaka o općoj pluralizaciji i demokratizaciji koje je prihvatila Prva konferencija SKJ. Ustavna komisiji na čelu s Antom Markovićem prihvatila je njegovo objašnjenje da se konstruktivnim tumačenjem Ustava iz godine 1974. politički može prihvatiti opća pluralizacija i demokratizacija.

Međutim, kada je već izgledalo da smo na pravom putu u smjeru kretanja k općoj pluralizaciji i demokratizaciji samoupravnog socijalizma, što je bila najvažnija zadaća i velike društvenoekonomske reforme iz godine 1965., a isto tako i Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije s početka osamdesetih, pojavili su se novi problemi i nove teško svladive barijere. U središtu tih problema bilo je različito tumačenje avnojevskih granica. One su najprije dovedene u pitanje tijekom srpskoga nacionalističkog pokreta (tzv. događanja naroda) i u nastavku su negirane rušenjem autonomnih pokrajina Kosova i Vojvodine.

Ta su događanja imala tragične posljedice za sve jugoslavenske republike i pokrajine. Umjesto ulaska u Europsku uniju kao Savez samostalnih država (uz obilatu financijsku pomoć od oko 6,5 milijardi USD), dogodio se nametnuti rat. Jer, za razliku od ostalih republika, srpski nacionalizam nije se zadovoljavao samo borbom za veći komad kolača, kako su oni dobronamjerni tumačili Memorandum Srpske akademije znanosti i umjetnosti iz godine 1984., nego je postavljao i još neke druge zahtjeve: Svi Srbi u istoj državi i Kosovo mora biti srpsko.

I premda nisam ni prvi ni jedini, ipak sam, posebno kao predsjednik Saveznog ekonomskog savjeta, u raznim prigodama isticao da će atak na avnojevske granice značiti i konac Jugoslavije.

I to se upravo dogodilo. Nažalost, dogodilo se i još nešto drugo. Nestao je i samoupravni socijalizam koji su mnogi znanstvenici (ekonomisti, sociolozi, povjesničari, politolozi) prihvatili kao moguć izazov u traženju alternative, izgradnje boljeg i pravednijeg svijeta. U varijanti opće pluralizacije i demokratizacije taj bi model, po uvjerenju mnogih, mogao biti nešto uspješniji od drugih. U to je vjerovao i hrvatski znanstvenik Branko Horvat, čija je knjiga *Politička ekonomija socijalizma* godine 1983. bila proglašena knjigom godine u SAD-u. Osnovna poruka te knjige jest da – ako u ovo naše vrijeme uopće možemo govoriti o socijalizmu – onda bi taj naziv mogao pristajati samo modelu samoupravnog socijalizma. U tom kontekstu ne smijemo zaboraviti ni već ranije spomenutu pretpostavku da bi se u slučaju, makar i samo djelomičnog, uspjeha Hruščovljeve reforme čitav kompleks problema ekonomije i politike tranzicije javljao u nešto drugačijem, najvjerojatnije boljem, svjetlu.

5. Neki momenti koje, u svjetlu novije povijesti, treba adekvatno vrednovati

Za nešto bolju znanstvenu analizu i ocjenu svekolike štete razdoblja kaotične tranzicije trebat će i onima koji žele nešto bolje osvijetljavati našu noviju i ukupnu i ekonomsku povijest nešto više vremenske distance.

Međutim ono što se veoma prizemljeno i pragmatски može već reći jest to da su sve republike sljednice bivše Jugoslavije propustile povijesnu šansu brzog uključivanja u Europsku uniju. U tom se kontekstu prisjećam riječi koje mi je na prvoj velikoj svjetskoj konferenciji o tranziciji, koju je organizirao *The Hoover Institution* u proljeće 1991., u svojoj završnoj riječi uputio moderator konferencije George Shultz (poznat i kao ministar vanjskih poslova u Reaganovoj administraciji). „Vi ste izgradili (rekao je) kapitalizam bez kapitalista. Vaši su radnici i proizvođači i upravljači i menageri i kvazi vlasnici. Imate bolje uvjete za tranziciju i dalji razvoj nego bilo koja druga zemlja. Bit ćete i dalje na čelu kao što ste bili i u vrijeme reforme. Imate šanse biti prva zemlja koja se uključuje u Europsku uniju.“ U završnici je rekao da, razumije se, sve ovisi o nama i mirnom rješavanju naših unutarnjih odnosa. Doista, zbivanja koja su na prostoru bivše Jugoslavije uslijedila odgodila su ulazak Hrvatska u Europsku uniju za dva decenija.

Shultzove riječi bile su najljepše riječi koje su o nama izgovorene na jednoj međunarodnoj konferenciji koja je imala i znanstveni i politički karakter. Jer, kao što je poznato, *The Hoover Institution* posebno se angažira za ona pitanja za koja su posebno zainteresirani Bijela kuća (*White House*) i američko Ministarstvo vanjskih poslova (*State Department*). Na konferenciji su sudjelovali i američki ekonomisti nobelovci. Dobre želje Georga Shultza nisu se, nažalost, ostvarile. Uslijedila je drama koja će imati dug i negativan povijesni eho. Ona je, slijedom velike i tradicionalne reformske povezanosti s nekim drugim zemljama, posebno s Rusijom, imala i neke šire negativne odjeke, pa i utjecaje. To se posebno odnosi na Rusiju, i to po njihovoj vlastitoj ocjeni. Često sam i u novije vrijeme razgovarao s ruskim ekonomistima, posebno s akademikom Olegom Bogomolovim, vodećim ekonomistom za pitanja reforme i tranzicije i dugogodišnjim Gorbačovljevim savjetnikom.¹²

Međutim, kada je riječ o nama i našim prostorima, pod posebnu se lupu moraju staviti devedesete. To je vjerojatno jedno od najproturječnijih desetljeća u našoj povijesti. U tom se desetljeću dogodilo nešto veoma lijepo, na jednoj strani, i mnogo toga ružnog, na drugoj. Lijepa se strana, što je neupitno, odnosi na rađanje „Lijepe naše“. Ružna se strana odnosi na puno toga. U uvjetima nametnutog rata dogodila se, pod prividom privatizacije, masovna pljačka nacionalnog bo-

¹² Posebno je interesantan jedan od njegovih novijih radova koji je objavljen u *Ekonomskom pregledu* br. 5-6, Zagreb 2010., pod naslovom „Pouke Globalne krize“.

gatstva, društveni je proizvod prepolovljen, umjesto nastavka industrijalizacije iz perioda 1950. – 1990. uslijedila je kaotična deindustrijalizacija praćena gubitkom na stotine tisuća radnih mjesta.

Dogodilo se brzo osiromašenje većine stanovništva praćeno golemim socijalnim razlikama između malog broja onih koji su postali preko noći veliki bogataši na temelju nelegalne privatizacije i većine drugih. Sve su te teške društvene deformacije bile praćene snažnim razmahom mafiokracije. Kada sam u okviru svoga izlaganja koncem prošlog stoljeća, na skupu u našoj Akademiji, prvi put izložio svoje viđenje i svoje strahove od mafiokracije, nisam bio ni svjestan snage mafiokratske mreže. Rekao sam da se u Hrvatskoj mafiokracija razvija na krilima vlasti od vrha do dna. Ivo Perišin poslije moga izlaganja rekao je da bi čak samo to što sam rekao opravdalo naš skup. Međutim skup su pratile tri televizijske kamere, ali o mom izlaganju nije u javnost doprla ni jedna jedina riječ.

Kada govorim o svim nedaćama koje su nas zadesile tijekom devedesetih, valja spomenuti i šire međunarodno okruženje i dominirajuće idejno političko i znanstveno teorijsko ozračje. U tom kontekstu valja posebno spomenuti da je reforma i u smjeru razvitka samoupravnog socijalizma u nas započela u vrijeme velikog uvažavanja svega onoga što je kriznih tridesetih godina spasilo kapitalizam od propasti i traženja alternativnih rješenja, a to je ekonomska filozofija Johna Maynarda Keynesa. To je isto tako i onaj tehnološki determinizam koji se temeljio na trećoj tehnološkoj revoluciji. Ideali socijaldemokracije izraženi u modelima društva blagostanja bili su jači nego ikada prije. Odnosi rada i kapitala bili su relativno stabilni i u relativno visokom stupnju uvažavali su simetriju u raspodjeli. Rad je bio veoma dobro centralistički organiziran i općenito po svojim političkim utjecajima, snagom socijaldemokracije, veoma jak. Sve je to imalo svoj svodni izraz u razvoju i snazi društva blagostanja. Da je pod tim uvjetima počela tranzicija, situacija bi danas bila neupitno puno bolja i u najmanju ruku veoma različita od svega onoga što nas okružuje.

Nažalost, situacija se tijekom nekoliko posljednjih decenija prošlog, dvadesetog stoljeća bitno izmijenila. Uzrok su tome pojava četvrte tehnološke, informatičke revolucije i s njome povezani tehnološki determinizam koji je nametnuo neke nove momente u odnosima rada i kapitala, osobito na tržištu rada. Kapital i političke stranke koje ga po prirodi prate bolje su se snašle od rada i njegovih političkih, posebno socijaldemokratskih, pokrovitelja i uslijedila su neka nova rješenja na štetu rada, a u korist kapitala. Prekinuta je dugoročna, moglo bi se reći stoljetna, tradicija relativno simetrične raspodjele između rada i kapitala, što je u krajnjoj instanci koncem prošlog decenija i uzrokovalo krizu, odnosno dovelo do ponavljanja krize iz tridesetih.

Velika je nesreća za sve zemlje u tranziciji što je ona započela upravo u vrijeme velikih gore spomenutih promjena. Zemlje u tranziciji bile su posebno pogođene početkom reforme društva blagostanja i dominacijom doktrine ekonomskog neoliberalizma. I premda su zemlje samoupravnog socijalizma, već i po definiciji, bile najbolje pripremljene za tranziciju to se ipak nije dogodilo, osim u Sloveniji.

Umjesto društva blagostanja, kako su to zamišljali, koncipirali i željeli mnogi znanstvenici okupljeni oko Bečkog instituta i Ekonomskog instituta u Zagrebu, a isto tako i oko grupe znanstvenika kojom su koordinirali Ante Marković, Kiro Gligorov i autor ovog priloga, dogodio se divlji kapitalizam, tržišni fundamentalizam i sve drugo što je podsjećalo na vrijeme (kako je netko duhovito rekao) kada su ovce pojele ljude. Sve u svemu, tako je izgledao turbulentan, proturječan i trnovit put od reforme i samoupravnog socijalizma preko ekonomije i politike tranzicije do divljeg kapitalizma.

Sljedeći odjeljak bit će posvećen pogledu na razvitak u periodu *booma* 1950. – 1990. i pada 1991. – 2011. Okvir promatranja bit će ograničen samo na materijalni razvoj, bez analize društvenog blagostanja.

Sadržaj ovog odjeljka i sam po sebi sadrži i nameće i neke momente koje treba posebno naglašavati u smislu zaključnih razmatranja.

6. Veliki prasak – Rezolucija Informbiroa i razvojni boom 1950. – 1990. i pad 1991. – 2011.

– Rezolucija Informbiroa godine 1948.

Četverodecenijski period 1950. – 1990. ostat će ne samo u našoj novijoj ekonomskoj povijesti nego i šire od toga razdoblja posebno važan i svekoliko interesantan.

U bivšoj Jugoslaviji odmah nakon završetka Drugoga svjetskog rata započela je priprema organiziranog gospodarskog razvitka na temelju prvoga petogodišnjeg plana 1947. – 1951. U Jugoslaviji su u to vrijeme u granicama mogućnosti i siromaštva funkcionirali tržište i seljačka poljoprivredna proizvodnja te mali obrti u privatnim rukama. Vodeći ljudi Tito, Kidrič, Kardelj, Bakarić, Gligorov i drugi u svom teorijskom i praktičnom djelovanju nikada nisu negirali objektivno potrebnu ulogu tržišta. Sve to poslužilo je političkom geniju s negativnim predznakom – Staljinu, koji je još u ratu shvatio da Tito neće biti njemu podređen i poslušan, kao dobar izgovor i povod da krene u odlučnu borbu za rušenje Tita. Tu je ulogu trebala odigrati Rezolucija Informbiroa koja se pojavila godine 1948. Ta je rezolucija stvorila veliku zabunu, veliku pomutnju i velike političke probleme Titu i Jugoslaviji.

To je bio sukob, kako je Krleža rekao, između staljinista i antistaljinista. Opće političko ozračje u kojem se zemlja našla i osobno sam doživio. Bilo je to vrijeme za koje bi se u narodu reklo *Spomenulo se, ali ne povratile se*. Određeni atak na ljudska prava i slobode, u kojem su nerijetko stradali i nevini, nije se trebao i nije se smio dogoditi. To se posebno odnosi na događanja koja se povezuju sa zatvorom na Golom otoku. To je sramota koja se nije smjela dogoditi.

Međutim, da su staljinisti pobijedili, ne bi bilo ni samoupravnog socijalizma, ni pokreta nesvrstanih, ni ubrzanja sloma boljševičke opcije. Na više međunarodnih znanstvenih skupova na kojima sam i osobno sudjelovao ocijenjeno je da bi se u tom slučaju veoma povećala opasnost transformacije hladnog u vrući rat. To se posebno odnosi na veliki međunarodni znanstveni skup koji je u ljeto godine 1985. bio održan u Bologni. Osim mene na tome je skupu aktivno sudjelovao i Ćiril Ribičić iz Slovenije. Na međunarodnom planu Rezolucija Informbira općenito je ocijenjena kao jedan od najvećih prijelomnih događaja XX. stoljeća.¹³ Predsjednik SAD-a Jimmy Carter u to je vrijeme kao pukovnik bio u šestoj floti u blizini Jadrana. Svome prijatelju pukovniku na istom brodu Georgu Macesichu rekao je da poslije Rezolucije Informbira ništa više na planu međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa neće biti isto. I tako se i dogodilo. Mnoge detalje iz toga vremena kasnije sam slušao tijekom mnogo godina kada sam djelovao kao predsjednik Jugoslavensko-američkog savjeta koji je koordinirao rad Centra za jugoslavensko-američke studije, istraživanje i razmjenu Državnog sveučilišta Floride. Direktor Centra bio je jedan od vodećih američkih ekonomista monetaraca, profesor George Macesich. Taj je Savjet, a isto tako i Centar, djelovao sve do godine 1991., kada je transformiran u Centar za hrvatsko-američke studije, istraživanje i razmjenu.

– Razvojni boom 1950. – 1990.

Analizirajući razvojni boom gospodarstva Republike Hrvatske u promatranom vremenskom razdoblju 1950. – 1990., na temelju međuovisnosti investicija i ekonomskog razvitka već na prvi pogled mogu se zapaziti dva veoma relevantna momenta.

Prvi moment odnosi se na činjenicu da se u tom periodu u gospodarstvu Republike Hrvatske, a isto tako i u gospodarstvima svih bivših jugoslavenskih republika i pokrajina, ostvarivao veoma dinamičan gospodarski rast.

Drugi moment odnosi se na činjenicu da se jugoslavenska zajednica temeljila na brojnim proturječnostima. U dodatku svim onim nacionalnim, jezičnim,

¹³ Detaljnije u autorovu radu: Varijacije na temu „Tržište-Prokletstvo ili spasenje“. Rezolucija Informbira „Veliki prasak“ u povodu šezdesete obljetnice, *Ekonomski pregled* br. 5-6, Zagreb 2008.

vjerskim i drugim razlikama, koje sam već spomenuo u prethodnom odjeljku, ovdje posebno dolaze do izražaja razlike koje se odnose na razinu razvoja i s njome povezane strukturne probleme. Zahvaljujući nešto boljoj statistici investicija, te smo aspekte problema mogli bolje sagledavati u periodu do 1990. nego kasnije. To se posebno odnosi na investicije u bruto, neto i novom izrazu, na veličine amortizacije i zamjene, na serije i investicije fiksnog kapitala u stalnim cijenama i sve drugo s time povezano. Neke najvažnije kvantifikacije međuovisnosti investicija i gospodarskog rasta prezentirane su u tablici 1.

Podaci nedvojbeno pokazuju da je Republika Hrvatska u promatranom periodu ostvarivala veoma dinamičan gospodarski rast. Posebno visoka stopa rasta društvenog proizvoda od 9% ostvarena je u periodu 1953. – 1960., a to znači u prvim godinama nastanka samoupravnog socijalizma. Približno ista ili slična stopa rasta ostvarena je u većini republika i pokrajina. Svijet znanosti i politike s velikim je interesom promatrao što se to događa u Jugoslaviji. Koncem pedesetih bio sam na doktorskom studiju na londonskom ekonomskom fakultetu (*The London School of Economics*). U ljeto godine 1958. vođa britanskih lijevih laburista Bevan održao je predavanje o razvitku samoupravnog socijalizma u Jugoslaviji. Bio je veoma impresioniran činjenicom da se u jednoj državi s tako brojnim proturječnostima i bez demokratskih tradicija tako uspješno počeo razvijati potpuno nov gospodarski i politički sustav. U razgovoru poslije predavanja rekao je meni i drugima, većinom stranim studentima, da bi sasvim sigurno takav društvenoekonomski i politički sustav u Engleskoj funkcionirao još puno bolje, posebno s obzirom na višu razinu obrazovanja i dugu demokratsku tradiciju.

Tablica 1.

Stope bruto investicija u fiksni kapital društvenog sektora gospodarstva, kapitalni koeficijenti i stope rasta društvenog proizvoda po razdobljima 1953. – 1989.

Razdoblje	Bivša Jugoslavija	Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Hrvatska	Makedonija	Slovenija	Srbija			
							Svega	Uža Srbija	Kosovo	Vojvodina
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Stope bruto investicija (s)										
1953. – 1960.	19.3	22.2	52.7	16.7	26.0	16.9	18.9	20.5	18.4	15.0
1961. – 1970.	20.4	20.8	36.5	18.8	32.9	16.4	20.9	20.7	39.4	17.9
1971. – 1980.	22.7	28.3	39.6	21.0	26.6	21.4	21.5	19.9	42.0	21.5
1981. – 1989.	16.3	18.8	21.9	15.7	13.0	14.9	16.4	16.4	25.3	14.6
1953. – 1989.	19.5	22.6	32.6	18.2	22.1	17.5	19.2	18.7	32.9	17.6
Kapitalni koeficijenti (k)										
1953. – 1960.	2.2	3.0	8.9	1.9	3.2	1.9	2.0	2.3	2.3	1.2
1961. – 1970.	3.2	3.9	4.4	3.0	4.2	2.4	3.4	3.4	5.6	3.1
1971. – 1980.	4.0	5.1	6.4	3.9	4.6	3.5	3.7	3.4	7.6	3.7
1981. – 1989.	32.3	15.3	1408.5	297.3	13.9	126.7	26.6	25.7	23.8	30.8
1953. – 1989.	3.7	4.7	6.3	3.6	3.9	3.2	3.5	3.5	6.2	3.0
Stope rasta društvenog proizvoda (r)										
1953. – 1960.	8.9	7.4	5.9	9.0	8.1	9.1	9.7	8.9	7.9	12.1
1961. – 1970.	6.3	5.4	8.4	6.3	7.9	6.9	6.1	6.1	7.0	5.8
1971. – 1980.	5.7	5.5	6.1	5.4	5.8	6.1	5.9	5.9	5.5	5.8
1981. – 1989.	0.5	1.2	0.0	0.1	0.9	0.1	0.6	0.6	1.1	0.5
1953. – 1989.	5.3	4.8	5.2	5.1	5.6	5.5	5.4	5.3	5.3	5.8

Napomene: Stopa bruto investicija (1) izražava odnos sudjelovanja bruto investicija u društvenom proizvodu. Kapitalni koeficijent (k) izražava broj jedinica bruto investicija koji je u određenoj razdoblju valjalo investirati da bi se društveni proizvod povećao za jednu jedinicu. Stopa rasta društvenog proizvoda (r) izražava odnos među stopom investicija (s) i kapitalnim koeficijentom (k).

Izvor: Statistički godišnjak, Beograd, 1991. SZS. Ekonomski institut - Zagreb, Centar za ekonomsku informatiku i statistiku.

Stope rasta društvenog proizvoda bile su u to vrijeme među najvišima u svijetu. Podaci iz tablice 1 pokazuju da su visoke i relativno ujednačene stope rasta ostvarivane u svim republikama i pokrajinama. Trebalo je tek nešto više od dva desetljeća takvog tempa rasta društvenog proizvoda da bi i Hrvatska i Jugoslavija po kriterijima OUN-a bile uvrštene među deset novoindustrijaliziranih zemalja u svijetu. Tijekom tri desetljeća dinamičnog rasta ostvarena je prosječna stopa rasta društvenog proizvoda od 5,4%.

Tako brz rast društvenog proizvoda u promatranome razdoblju, 1953. – 1990., snažno je utjecao na promjene razine razvitka u izrazu društvenog proizvoda po stanovniku. Indeks promjena za cijelu bivšu Jugoslaviju u godini 1989. u odnosu na 1952 = 100 iznosi 501, a za Hrvatsku 521. itd. Čak i bez dubljeg poznavanja osnova teorije gospodarskog rasta, zaključak je nedvojben. Promjene u razini razvitka nisu samo rezultat investicijskih napora u izrazu stopa investicija nego i njihove ekonomske efikasnosti u izrazu kapitalnih koeficijenata. Cjelovit i zao-kružen kompleks tih međuovisnosti najbolje se može shvatiti na temelju analize i ocjene kretanja demografskih investicija.

Tablica 2.

Stope demografskih i ekonomskih bruto investicija u fiksni kapital društvenog sektora gospodarstva 1953. – 1989.

Razdo- blje		Bivša Jugo- slavija	Bosna i Herce- govina	Crna Gora	Hrvat- ska	Make- donija	Slo- venija	Srbija			
								Svega	Uža Srbija	Ko- sovo	Voj- vodina
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Na bruto osnovici	K	3.7	4.7	6.3	3.6	3.9	3.2	3.5	3.5	6.2	3.0
	P	1.0	1.3	1.2	0.5	1.4	0.7	1.0	0.8	2.5	0.5
	S	19.5	22.6	32.6	18.2	22.1	17.5	19.2	18.7	32.9	17.6
	Sd	3.7	6.2	7.5	1.8	5.5	2.4	3.5	2.8	15.6	1.5
S=100	Se	15.9	16.4	25.1	16.4	16.7	15.2	15.7	15.9	17.3	16.0
	Sd	18.2	29.5	24.2	9.9	29.6	16.1	22.2	14.9	47.5	9.0
	Se	81.8	70.5	75.8	90.1	70.4	83.9	77.8	85.1	52.5	91.0

Izvor: *Statistički godišnjak*, Beograd, 1991. SZS. Ekonomski institut - Zagreb, Centar za ekonomsku informatiku i statistiku.

- K = kapitalni koeficijent
- P = stopa prirasta stanovništva
- S = stopa investicija
- Sd = stopa demografskih investicija koja se dobiva umnoškom kapitalnog koeficijenta i stope prirasta stanovništva
- Se = stopa ekonomskih investicija koja se dobiva umanjivanjem stope investicija za stopu demografskih investicija.

Podaci iz ove tablice, uz objašnjenje odgovarajućih simbola, i sami po sebi i za sebe pokazuju svu kompleksnost na kojoj se temeljila bivša Jugoslavija.

Promjene razine ekonomskog razvitka ne ovise naime samo o veličini investicija i intenzitetu investiranja nego i o njihovoj efikasnosti i stopi rasta stanovništva. Problemi u odnosima manje i više razvijenih nastaju zbog toga što su ponašanje i ekonomske efikasnosti investicija u izrazu kapitalnih koeficijenata i stopa rasta stanovništva u obrnutoj proporciji s razinom razvijenosti.

To se pravilo ponašanja manifestira i na domaćem i na međunarodnom planu. Čitav kompleks sjevera i juga zemalja trećeg svijeta vrti se oko takvog ponašanja kapitalnih koeficijenata i stopa rasta stanovništva. Radi se zapravo o poimanju stopa demografskih investicija. U bivšoj Jugoslaviji takva su ponašanja bila povezana s brojnim drugim već spomenutim proturječnostima na kojima je ona počivala.

Sva navedena i druga proturječja mogu se još bolje, moglo bi se reći u sintetičkom izrazu, prezentirati u komparativnom razmatranju indeksa društvenog bruto proizvoda po stanovniku bivše Jugoslavije i bivših republika i pokrajina.

Tablica 3.

Društveni proizvod po stanovniku 1953. – 1989.

Razdo- blje	Bivša Jugo- slavija	Bosna i Herce- govina	Crna Gora	Hrvat- ska	Make- donija	Slo- venija	Srbija			
							Svega	Uža Srbija	Ko- sovo	Voj- vodina
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1953.	100.0	85.7	74.8	115.4	68.0	161.1	91.5	96.8	45.8	99.4
1955.	100.0	83.3	77.2	122.5	68.4	174.9	85.9	90.8	42.5	93.6
1960.	100.0	76.0	64.5	119.2	63.9	180.4	91.9	96.4	37.4	107.9
1965.	100.0	71.7	76.3	120.3	66.6	183.2	92.1	96.3	36.5	112.5
1970.	100.0	67.6	77.2	123.6	70.0	193.7	89.9	96.5	34.1	107.4
1975.	100.0	65.8	69.1	123.1	68.0	205.3	90.7	96.7	33.4	115.1
1980.	100.0	65.6	79.6	125.6	66.3	200.5	90.2	98.7	28.6	113.5
1985.	100.0	68.7	78.0	125.3	64.2	203.1	90.1	99.2	27.7	117.8
1989.	100.0	67.9	73.5	125.6	65.7	199.0	91.1	103.1	25.6	119.0

Izvor: *Statistički godišnjak*, Beograd, 1991. SZS. Ekonomski institut - Zagreb, Centar za ekonomsku informatiku i statistiku.

Već na prvi pogled može se zapaziti da se razlike u postignutoj razini razvitka, usprkos veoma velikom prelijevanju akumulacije iz više razvijenih (Slovenija, Hrvatska i Vojvodina) u manje razvijene nisu smanjivale nego povećavale.

Koeficijent nejednakosti između najrazvijenije Slovenije i najnerazvijenijeg Kosova povećan je od 3,5 u godini 1953. na 7,7 u godini 1989. Takvi odnosi ostvarivali su se na temelju brojnih proturječja na kojima je počivala jugoslavenska zajednica. Kretanje stopa demografskih investicija u svemu je tome imalo posebno veliku ulogu. Na jedinstvenom i relativno slobodnom tržištu bila je, razumije se, prisutna i nevidljiva ruka Adama Smitha. U isto je vrijeme u ekonomskoj politici djelovala i veoma vidljiva ruka Johna Maynarda Keynesa.

Međutim, neovisno o mogućim i više ili manje prihvatljivim i razumljivim teorijskim objašnjenjima, ovakvi su odnosi bili u kontinuitetu izvor velikih napetosti. Nerazvijeni nisu mogli podastrijeti neki drugi argument osim toga da na temelju djelovanja jedinstvenog tržišta više gube nego dobivaju. Razvijeni su međutim raspolagali kvantitativnim podacima o veličini prelijevanja i preko Fonda za financiranje manje razvijenih i preko saveznog proračuna. Zahtjevima za čistim računima u takvoj situaciji nije mogla udovoljiti ni ekonomska politika ni ekonomska znanost. Radi unošenja nešto više svjetla u ovaj koliko važan toliko i kompliciran kompleks problema, znanstvenici Ekonomskog instituta u Zagrebu na čelu sa znanstvenim savjetnikom Mijom Sekulićem, u svijetu poznatim i priznatim ekonometričarom, posebno u sferi *input-output* analize i tehnike, pokrenuli su poseban projekt. Trebalo je za sve republike i pokrajine prirediti i ažurirati *input-output* tablicu, uključujući i četvrti kvadrat financijskih tokova. Jer samo na takvim temeljima moglo bi se nešto određenije reći o čistim međusobnim računima svih relevantnih čimbenika. Takav je projekt, međutim, zahtijevao nešto više vremena, što događanja tijekom osamdesetih nisu omogućila.

Međutim, čak i neovisno o tome je li u četrdesetljetnom razvojnom *boomu* netko više profitirao na račun drugih, ostaje neupitna činjenica da je upravo u tih nekoliko desetljeća ostvaren neusporedivo najbrži razvitak svih republika i pokrajina tijekom prošlog, dvadesetog stoljeća. Imamo li u vidu da su osamdesete bile praktično stagnantne, sve velike strukturne i razvojne promjene dogodile su se u samo tri desetljeća. Stagnacija tijekom osamdesetih uslijedila je zbog krize upravljanja. S povijesne scene nestao je Josip Broz Tito. Osnivanjem Kraigherove Komisije i kontinuiranim radom na Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije Jugoslavija se uspjela na temelju u osnovi konfederalnog ustava iz godine 1974. održati sve do eksplozije balkanskog nacionalizma. U vatri te eksplozije izgorio je i već u osnovi pluralizirani i demokratizirani model samoupravnog socijalizma. Taj moment, povezan s davno prije padom Hruščovljeve reforme i kasnijim, koncem devedesetih, neuspjehom Gorbačovljeve perestrojke, odigrao je, po svemu sudeći, presudnu ulogu u kaotičnom ostvarivanju ekonomije i politike tranzicije.

– Razvojni pad 1991. – 2011.

Sve u svemu, poslije velikog *booma* u razdoblju reforme 1950. – 1990. dogodio se velik pad u razdoblju ekonomije i politike tranzicije 1991. – 2011. To veoma dobro ilustriraju podaci u tablicama 4, 5 i 6. Osim već spomenutih grešaka naše ukupne i ekonomske politike, tome je uvelike pridonijela i atmosfera u ukupnom međunarodnom okruženju.

Tablica 4.

Osnovni pokazatelji gospodarskih kretanja u Hrvatskoj

	- indeksi realne razine			
	1991. 1990.	1992. 1991.	1993. 1992.	1993. 1990.
DRUŠTVENI PROIZVOD	71.3	76.4	95.4	50.7
INDUSTRIJSKA PROIZVODNJA	71.5	85.4	96.3	57.5
- Sredstva rada	64.9	78.6	88.1	44.9
- Reprodukcijski materijal	72.2	86.3	95.1	59.3
- Roba za široku potrošnju	74.0	86.6	95.2	61.0
ZALIHE GOTOVIH PROIZVODA	88.4	84.7	101.4	75.9
ZAPOSLLENOST	88.4	88.7	95.9	75.2
- državni sektor	87.0	87.5	93.7	71.3
- privatni sektor	136.1	108.8	122.1	180.9
NEZAPOSLENOST	157.9	105.1	96.0	159.3
IZVOZ ROBA	81.9	104.3	84.9	-
UVOZ ROBA	73.8	91.9	104.6	-
PROMET NA MALO	78.9	61.1	71.9	34.7
MASA NETO PLAĆA	72.6	47.3	80.9	27.5
PRIMANJA STANOVNIŠTVA	72.3	54.5	78.1	30.8
JAVNI PRIHODI	65.9	75.8	89.5	44.7
IZDACI STANOVNIŠTVA	76.8	70.5	81.1	43.9
ISPLATE ZA INVESTICIJE	60.0	40.9	68.0	16.7
MATERIJALNI RASHODI JAVNOG SEKTORA	81.9	88.6	84.4	61.2
CIJENE PROIZVOĐAČA U INDUSTRIJI	246.3	925.2	1612.4	36742.8
CIJENE NA MALO	223.0	765.5	1617.5	27611.8

Izvor: Tablica je priređena na osnovi službenih podataka nacionalne statistike.

Ž. Rohatinski i D. Vojnić (eds.) *Aktualni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Hrvatske*, svezak 9. Ekonomski institut, Zagreb 1994., str. 67.

To se posebno odnosi na dominaciju modela ekonomskog neoliberalizma, a isto tako i sve ono drugo što se dogodilo na liniji diskusije *Washington – Post Washington Consensus*. Velike zasluge za ukazivanje na nepravde koje se čine ze-

mljama u tranziciji imaju neki istaknuti ekonomisti, znanstvenici i savjetnici Svjetske banke i Međunarodnog monetarnog fonda. To se posebno odnosi na Nobelovca Josepha Stiglitz, a isto tako i na Grzegorza Kolodka.

Vodeći znanstvenici Ekonomskog instituta u Zagrebu, posebno Stjepan Zdunić, Zvonimir Baletić, Božo Marendić, Željko Rohatinski, Gorazd Nikić i Dražen Kalogjera, pa i neki drugi, ukazivali su već na početku devedesetih na sve što je kasnije bilo predmet velikih diskusija na relaciji *Washington – Post Washington Consensus*. Najgore se ipak dogodilo. Umjesto željenog i očekivanog društva blagostanja rodio se u većini zemalja u tranziciji divlji kapitalizam, tržišni fundamentalizam (tajkunska privatizacija, mafiokracija i degradacija skale moralnih vrijednosti).

Tablica 5.

Bruto domaći proizvod – stvarne promjene u % prema prethodnoj godini

	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	1999.	2000.	2000.	2001.	Index 1989=100 2000.
								1. tromje- sječje		predvi- đanje		
Češka	0.1	2.2	5.9	4.8	-1.0	-2.2	-0.2	-3.3	-	1.5	2	96.7
Mađarska	-0.6	2.9	1.5	1.3	4.6	4.9	4.5	3.5	6.8	5.5	5.5	104.8
Poljska	3.8	5.2	7.0	6.0	6.8	4.8	4.1	1.6	5.9	4.5	5	127.2
Slovačka	-3.7	4.9	6.9	6.6	6.5	4.4	1.9	1.8	1.5	2	3	103.6
Slovenija	2.8	5.3	4.1	3.5	4.6	3.8	4.9	2.5	-	4	4	113.5
CEEC-5	1.5	4.1	5.7	4.6	4.5	3.1	3.0	0.8	-	3.7	4.2	113.4
Bugarska	-1.5	1.8	2.9	-10.1	-7.0	3.5	2.4	0.8	-	4	4	70.7
Rumunjska	1.5	3.9	7.1	3.9	-6.9	-5.4	-3.2	-4.2	1.5	0	1	75.1
CEEC-7	1.4	3.9	5.8	3.9	1.6	1.4	1.8	-0.2	-	3	3.5	102.3
Hrvatska	-8.0	5.9	6.8	5.9	6.8	2.5	-0.3	-	-	1.5	2.5	79.0
Makedonija	-1.2	-1.8	-1.1	1.2	1.4	2.9	2.7	-	-	4	5	96.2
Jugoslavija	-30.8	2.5	6.1	5.9	7.4	2.5	-23.2	-	-	5	3	41.5
Rusija	-8.7	-12.7	-4.1	-3.4	0.9	-4.9	3.2	-2.7	6.8	4	3	59.9
Ukrajina	-14.2	-22.9	-12.2	-10.0	-3.0	-1.7	-0.4	-4.7	5.6	1	3	39.6
Estonija	-8.5	-2.0	4.2	3.9	10.6	4.0	-1.4	-5.6	-	4	-	88.6
Latvija	-15.0	0.8	-1.0	3.3	8.6	3.9	0.1	-2.3	-	3	-	59.6
Litva	-16.2	-9.8	3.3	4.7	7.3	5.1	-4.1	-5.8	-	2	-	66.9

Izvor: WIIW baze podataka, uključujući nacionalne statistike, predviđanje: WIIW.

Peter Havlik (ed. et al.): „The Transition Countries in Early 2000: Improved Outlook for Growth, But Unemployment is Still Rising“, Research Reports No. 266. June 2000.

Tablica 6. Pregled razvoja 2008. – 2009. i izgledi za 2010. – 2012.

	BDP promjene u % prema prethodnoj godini		Potrošačke cijene promjene u % prema prethodnoj godini		Nezaposlenost, bazirano na LFS ¹⁾ stope u %			Tekući račun u % BDP-a													
	2008.	2009.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012. t									
	predviđanje		predviđanje		predviđanje			predviđanje													
Bugarska	6.0	-5.0	3	12.0	2.5	3	3	5.6	6.8	9.0	8.5	8	-24.0	-9.4	-5.2	-4.3	-4.6				
Češka Republika	2.5	-4.2	1.0	2.5	3.5	6.3	0.6	1.5	2.0	2.5	4.4	6.7	8.5	8.0	7.5	-0.7	-1.1	-0.7	-1.3		
Estonija	-3.6	-14.1	0.5	2.5	3.5	10.6	0.2	1.5	3	4	5.5	13.8	18	16	15	-9.4	4.6	2.9	1.4	0.0	
Mađarska	0.6	-6.3	0.8	2.5	3	6.0	4.0	4.4	3.5	3	7.8	10.0	11.5	10.5	9.3	-7.0	0.2	-1.2	-2.2	-2.3	
Latvija	-4.5	-18.0	-3.5	0.7	2	15.2	3.3	-3	1	2	7.5	17.1	20	18	17	-13.0	9.4	4.5	2.2	2.2	-0.5
Litva	2.8	-15.0	-1.5	2.5	11.1	4.2	0.0	2.0	2.0	5.8	13.7	18	17	16	-11.9	3.8	0	-0.7	-2.1	-2.1	
Poljska	5.0	1.7	2.7	3.5	3.5	4.2	4.0	2.5	2.5	7.1	8.2	11	10	8.5	-1.1	-1.6	-2.0	-2.7	-3.9		
Rumunjska	7.3	-7.1	-1	1.5	3	7.9	5.6	5	4	4	5.8	6.9	8.5	8	6	-11.6	-4.5	-5.8	-6.8	-7.5	
Slovačka	6.2	-4.7	3	4	4	3.9	0.9	1	2	2	9.5	12.0	15	14	13	-6.6	-3.2	-2.8	-4.4	-4.8	
Slovenija	3.5	-7.8	0.5	2	2.5	5.5	0.9	1.5	2	2	4.4	5.9	8	7.5	7	-6.2	-1.0	-0.8	-1.6	-2.3	
NMS-10 ²³⁾	4.2	-3.6	1.2	2.7	3.3	6.3	3.4	2.7	2.7	2.8	6.5	8.5	10.8	10.0	8.6	-6.9	-1.6	-2.1	-2.9	-3.7	
<i>EU-15</i> ³⁾	0.5	-4.2	0.9	1.6	.	3.3	0.3	1.5	1.7	.	7.1	9.0	9.8	9.8	.	-0.5	-0.2	-0.3	-0.2	.	
<i>EU-27</i> ³⁾	1.0	-4.1	0.9	1.7	.	3.7	0.7	1.3	1.6	.	7.0	8.9	10.0	9.8	.	-1.0	-0.3	-1.4	-1.3	.	
Hrvatska	2.4	-5.8	-1.5	2	2.5	6.1	2.4	2	2.5	2	8.4	9.1	10.5	10	9	-9.2	-5.4	-4	-6	-7	
Makedonija	4.8	-0.7	1	2	3	8.3	-0.8	0	3	3	33.8	32.2	33	33	33	-13.1	-7.3	-6	-6	-7	
Turska	0.7	-4.7	6.3	4.5	4.0	10.4	6.3	8.5	7.5	7.0	11.0	14	13	12	12	-5.7	-2.3	-4.5	-4.6	-4.6	
Zemlje kandidati ²³⁾	0.9	-4.7	5.6	4.3	3.9	10.0	5.9	7.9	7.1	6.6	11.6	14.3	13.5	12.5	12.4	-6.1	-2.6	-4.5	-4.7	-4.8	
Albanija	7.8	4.2	1.7	2.2	3	3.4	2.2	3	2	2	13.1	13.1	15	14	14	-15.5	-15.1	-12.7	-13.0	-13.2	
Bosna i Hercegovina	5.7	-3.2	0	1	3	7.5	-0.4	0.5	1	1	23.4	24.0	27	27	27	-15.1	-7.5	-8	-8	-8	
Crna Gora	6.9	-5.3	-1	2	3	7.4	3.4	1	3	3	17.2	19.1	20	20	20	-50.7	-29.8	-16	-17	-17	
Srbija	5.5	-3.0	1	2	3	11.7	8.6	6	4	4	13.6	16.1	22	22	22	-18.2	-5.5	-9	-10	-10	
Zemlje potencijalni kandidati ²³⁾	6.0	-1.9	0.8	1.8	3.0	9.1	5.2	4.0	2.9	2.9	15.6	17.1	21.3	20.9	20.9	-18.9	-8.8	-9.6	-10.4	-10.4	
Kazakhstan	3.3	1.2	3	5	4.5	17.1	7.3	7	6.5	6	6.6	6.6	6.2	6	6	5.2	-3.1	1.1	-2.1	-2.2	
Rusija	5.6	-7.9	4.0	4.2	4.4	14.1	11.8	6.5	7	7	6.3	8.4	8.5	8	8	6.2	4.0	4.5	3.3	2.7	
Ukrajina	2.3	-15.1	3.8	4.5	6	25.2	15.9	10.5	9	8	6.4	8.8	8.7	8.2	7.8	-7.1	-1.5	0.5	0.0	-0.4	
Kina ⁴⁾	9.6	8.7	9.5	9.5	10	5.9	-0.7	3.5	3	2	4.2	4.3	4.3	4.2	4.2	9.4	6.1	3.7	5.2	5.2	

Note: NMS: The New EU Member States.

1) LFS - Labour Force Survey. - 2) wiiw estimate. - 3) Current account data include flows within the region. - 4) Registered urban unemployment rate, end of period.

Izvor: Vasily Astrov, Mario Holzner, Kazimierz Laski, Leon Podkaminer et al.: Current Analyses and Forecasts (6) July 2010. Economic Prospects for Central, East and Southeast Europe, Will Exports Prevail over Austerity? WIIW The Vienna Institute for International Economic Studies.

7) Umjesto zaključnih razmatranja

Zemlje u tranziciji imale su veliku nesreću da je tranzicija započela u vrijeme reforme društva blagostanja i dominacije modela ekonomskog neoliberalizma. Savjeti nekih međunarodnih institucija zemljama u tranziciji da se koriste konceptom tzv. Washington Consensusa sa svojim neoliberalističkim stavovima ostvarili su veoma negativne učinke s obzirom na to da su te zemlje imale veoma slabu ili nikakvu tržišnu tradiciju. Zato je početak tranzicije bio manje ili više kaotičan, praćen tajkunskom privatizacijom, degradacijom materijalnih i moralnih vrijednosti i veoma velikim socijalnim razlikama.

Pokazalo se da su pripreme za ekonomiju i politiku tranzicije, koje je na širokom znanstvenom planu tijekom mnogo godina provodio Bečki institut za međunarodne komparativne studije na temelju velikog međunarodnog projekta *East-West European Economic Interaction*, ostale bez odgovarajućeg učinka. Isto vrijedi i za veliku međunarodnu aktivnost Ekonomskog Instituta u Zagrebu. Umjesto očekivane i željene varijante (reformiranog kapitalizma) u izrazu društva blagostanja, dogodila se varijanta divljeg kapitalizma i tržišnog fundamentalizma. Posljedice su svima dobro poznate. Zemlje bivše Jugoslavije su, na temelju ostvarivanja Velike društveno-ekonomske reforme iz godine 1965. i nastavka te reforme početkom osamdesetih na temelju Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, koncem osamdesetih započele proces opće pluralizacije i demokratizacije.

Hrvatska, koja je, uz Sloveniju, bila najbolje pripremljena za tranziciju i pluralizaciju i opću demokratizaciju, u tranzicijskom procesu prošla je najgore. Dogodio se i nametnuti rat, i tajkunska privatizacija praćena neviđenom pljačkom velike količine nacionalnoga bogatstva, i deindustrijalizacija praćena gubitkom stotina tisuća radnih mjesta, prepolovljenim društvenim proizvodom i galopirajućom inflacijom.

Najgori učinci tih događanja odnose se na drastično socijalno raslojavanje hrvatskog društva na manjinu bogatih i većinu osiromašenih. Tajkuni i ratni profiteri bogatili su se u vrijeme dok su dragovoljci i po cijenu svojih života uspješno vodili obrambeni domovinski rat. Sve će to ostaviti i već ostavlja, dugoročne negativne tragove koje će osjećati čitav niz generacija. Dominirajući model ekonomskog neoliberalizma ostavio je posebno negativne učinke na Hrvatsku, jer se ekonomska politika njemu bezrezervno predala. To se dogodilo i usprkos tome što su mnogi hrvatski znanstvenici ekonomisti, posebno oni iz Ekonomskog instituta u Zagrebu, još početkom devedesetih ukazivali na sve opasnosti koje sa sobom nosi model ekonomskog neoliberalizma, a isto tako i projekt *Washington Consensus*.

U svakom slučaju, zemlje u tranziciji imale su veliku nesreću da je međunarodno političko ozračje u vrijeme početka tranzicije bilo više sklono ekonomskoj filozofiji neoliberalizma nego ekonomskoj filozofiji društva blagostanja.

No, u sklopu priprema za primanje u Europsku uniju u Hrvatskoj je u posljednjih nekoliko godina započeta odlučna borba protiv korupcije. U suzbijanju mafiokracije postignuti su znatni rezultati, Hrvatska je općenito zadovoljila sve postavljene kriterije, te je u vrijeme prihvaćanja ovog rada za tisak izvjesno da će Hrvatska 1. srpnja postati punopravna članica Europske unije.

Literatura

1. Akhavan, Payam (General Editor), Robert Howse (Contributing Editor), (1995.) *Yugoslavia the Former and Future: Reflections by Scholars from the Region*. Washington, Geneva: The Brookings Institution and The UN Research Institute for Social Development.
2. Anušić, Z. Rohatinski, Ž. Šonje, V. (Eds.et al.) (1995.) *Put u nisku inflaciju: Hrvatska 1993-1994*. Zagreb: Vlada Republike Hrvatske.
3. Astrov, Vasily, Mario Holzner, Kazimierz Laski, Leon Podkaminer et al. (2010.): Current Analyses and Forecasts (6) July 2010. Economic Prospects for Central, East and Southeast Europe, Will Exports Prevail over Austerity?
4. Baletić, Zvonimir (2009): „Krizna i antikrizna politika“, u knjizi *Krizna i okviri ekonomske politike, Zbornik radova*, Razred za društvene znanosti, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Hrvatske i Hrvatski institut za financije i računovodstvo, Zagreb, srpanj 2009.
5. Bogomolov, Oleg (2010): Pouka globalne krize, *Ekonomski pregled* br. 5-6.
6. Domazet, Tihomir (2009.): „Krizna, ekonomska politika i izlazna strategija“, u knjizi: *Krizna i okviri ekonomske politike. Zbornik radova*. Zagreb, HAZU, Razred za društvene znanosti.
7. Družić, Ivo (2006). *A Journey through Transition Time, with Special Reference to Croatia*. Zagreb Political Culture, Publishing Research Institute.
8. Gligorov, Kiro (2006.) *Sve jugoslavenske privredne reforme*. Skopje: Kultura.
9. Gligorov, Vladimir (2007.) „Transition, Integration and Development in Southeast Europe“, *Ekonomski pregled* (58), 5-6: 259-304.
10. Gligorov, Vladimir, Petar Havlik, Michael Landesmann, Joseph Pöschl, Sándor Richter et al.: Current Analyses and Forecasts (5) February 2010. Economic Prospects for Central, East and Southeast Europe. Crisis is Over, but Problems Loom Ahead WIIW The Vienna Institute for International Economic Studies.
11. Gligorov, Vladimir, Sandor Richter et al. (2007). „High Growth Continues, with Risks of Overheating on the Horizon“, WIIW Research Reports, 341 (Special Issue on Economic Prospects for Central East and Southeast Europa)

12. Gligorov, Vladimir, Josef Pöschl, Sándor Richter et al. (2009) *Where Have All the Shooting Stars Gone? Current Analyses and Forecasts*, 4. Economic Prospects for Central, East and Southeast Europe. Vienna, WIIW.
13. Horvat, Branko (1964) *The Optimum Rate of Investment, Towards the Theory of Planned Economy*, Yugoslav Institute of Economic Research, Beograd 1964. str. 175-204.
14. Horvat, B. (1984.) *Politička ekonomija socijalizma*. Zagreb i Ljubljana: ČGP Delo, OOUR Globus (s engleskog preveli Dubravko Mihaljek i Mia Mikić).
15. Jurčić, Ljubo (2005.) „Ekonomski razvitak, investicije, fiksni kapital i ekonomija i politika tranzicija“, *Ekonomski pregled*, br. 5-6.
16. Kolodko, Grzegorz (1998) „Economic Neoliberalism Became Almost Irrelevant“. Transition, Washington. World Bank
17. Marenić, Božo (ed et.al.) (1992.) „Konceptija i strategija ekonomskog razvoja Republike Hrvatske“, Privredna kretanja i ekonomska politika, br. 10
18. Mesarić, Milan (2010). Kruži li bauk socijalizma ponovo Europom i svijetom? (Je li socijalizam poželjna i realna alternativa neoliberalnom socijalizmu? *Ekonomski pregled* br. 5-6.
19. Mesarić, M. (2008.) *XXI Stoljeće. Doba sudbonosnih promjena*, Zagreb.
20. Nikić, Gorazd (2004.) „Gospodarski aspekti pristupa Hrvatske Europskoj uniji“, *Ekonomski pregled* (55), 3-4: 197-226.
21. Nikić, Gorazd (2003) *Tranzicija u Hrvatskoj i deset godina stabilizacije tečaja i cijena*. Ekonomski institut, Zagreb.
22. Radošević, D. i S. Zdunić (2007.) „Hrvatska tranzicijska konvergencija“, *Ekonomski pregled* (58), I (769-803)
23. Rohatinski, Željko i Vojnić Dragomir (ed. Et al.) (1991.-1994.) *Aktualni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Hrvatske*. Ekonomski institut Zagreb
24. Stipetić, Vladimir (2005). „Laissez-faire kao ekonomska politika (prilog razmatranju hrvatske gospodarske politike u minulih 25 godina)“, u: *Ekonomska politika Hrvatske*
25. Švaljek, Sandra (ed. et al.) (2004): *65th Anniversary Conference of the Institute of Economics Zagreb*. Zagreb, Ekonomski institut.
26. Teodorović, Ivan (ed et.al.) (2004). *Hrvatska na putu u Europsku uniju*. Zagreb: Ekonomski institut, Zagreb.
27. Teodorović, I., Lovrinčević, Ž. Mikulić, D. Nušinić, M., and Zdunić S. (Eds.) *The Croatian Economic Development – Transition Towards the Market Economy*. Zagreb: The Institute of Economics (Research papers on the occasion of 80th anniversary of life and 55 years research of professor emeritus Dragomir Vojnić)
28. Veselica, V. (2007.) *Globalizacija i nova ekonomija*. Samobor. Dom i svijet, Zagreb: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatsko društvo ekonomista, Inženjerski biro, Zavod za poslovna istraživanja.
29. Veselica, Vladimir i Dragomir Vojnić (2008): Quo vadis Croatia? Od „Hrvatskog glavničara“ do „Globalizacije i Nove ekonomije“. *Hrvatska na putu u Europsku uniju. Ekonomski pregled*, 59 (12) 741-809.

30. Vojnić, D. (1989.) „Sistem proširene reprodukcije u svjetlu ustavnih promjena“ . U: *Aktuelni problemi sistema proširene reprodukcije u Jugoslaviji*, Kragujevac: Institut za ekonomska istraživanja i Ekonomski fakultet u Kragujevcu, str. 5-16. (uvodno izlaganje na istoimenom znanstvenom skupu održanom 28.i 29.10.1988. u Kragujevcu
31. Vojnić, D. (1993.) „Rasprava na Okruglom stolu Srbi i Hrvati“, *Erasmus*, br. 5, str. 38-41.
32. Vojnić, D.(2010.) „Križa suvremenog kapitalizma (s posebnim osvrtom na krizu realnoga socijalizma i samoupravnoga socijalizma)“ *Ekonomski pregled*, (61), 5-6:293-316.
33. Vojnić, D. (2005.) *Investicije, reforme i tranzicija*. Zagreb: Hrvatsko društvo ekonomista (urednik: Ljubo Jurčić)
34. Vojnić, D., ed et al. (1968-1990.) *Aktualni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Jugoslavije*, Zagreb, Ekonomski institut i Informator.
35. Vojnić, D. (1993.) *Ekonomija i politika tranzicije*. Zagreb: Ekonomski institut.
36. Vojnić, D. (2004.) „Tržište: prokletstvo ili spasenje“, *Ekonomski pregled*, (55), 9-10: 681-726.
37. Vojnić, D. (1970.) *Investicije i ekonomski razvoj*, Zagreb: Ekonomski institut.
38. Vojnić, D. (2008.) Ob ekonomičeskih preobrazovanjih v Jugoslavii vo utoroj polovine XX veka, *Novaja i novejšaja istoria*, br. 2, Rosijskaja akademija nauk, Moskva.
39. Vojnić, D. (1995) „The Croatian Economy in Transition“. In: Saunders, Christopher T. (Ed.), *Eastern Europe in Crisis and the Way Out*. Macmillan in Association with the WIIW, London and Vienna, pp. 490-510.
40. Vojnić, D. (1992) „Yugoslavia: Experience of Systemic Change“. In: Saunders, Christopher T. (Ed.), *Economics and Politics of Transition*. Macmillan in Association with the WIIW, London and Vienna, pp. 349-368.
41. Lang, R. and Vojnić, D. (1993) „Privatisation, Market Structure and Competition: A Progress Report on Croatia“. In: Saunders, Christopher T. (Ed.), *The Role of Competition in Economic Transition*. Macmillan in Association with the WIIW, London and Vienna, pp. 101-123.
42. Lang, R. and Vojnić, D. (1987) „Long-term Programme for Economic Stabilisation and the Industrial Structure of Yugoslavia“. In: Saunders, Christopher T. (Ed.), *Industrial Policies and Structural Change*. Macmillan in Association with the WIIW, London and Vienna, pp. 205-214.
43. Vojnić, D.(1989) „Comment on Part II (Adjustments in Socialist Countries)“ . In: Bertsch, G. and Saunders C.T. (Eds.), *East-West Economic Relations in the 1990s*. Macmillan in Association with the WIIW, London and Vienna, pp. 159-162.
44. Vojnić, D. (1991) „The Reform of Socialism and East-West Relations: the Yugoslav Experience“. In: Bertsch, G. and Elliot-Gower S. (Eds.) *The Impact of Governments on East-West Economic Relations*. Macmillan in Association with the WIIW, London and Vienna, pp.197-203.
45. Vojnić, D. (1990) „Note on Yugoslavia“. In: Bogomolov, Oleg T. (Ed.) *Market Forces in Planned Economics: Proceedings of a Conference Held by the IEA in Moscow, USSR*. Macmillan in Association with the International Economic Association, London, pp. 95-102.

46. Vojnić, D. (2001) „Countries in Transition at the Beginning of the 21st Century - Transition, Integration, Globalization and Controversies of Market“. In: Goić, S. (Managing Ed.) *Fourth International Conference on Enterprise in Transition*. Ekonomski fakultet, Sveučilište u Splitu, str.5-32.
47. The World Bank (2001.) *Attacking Poverty – World Development Report 2000/2001*. Washington.
48. Zdunić, Stjepan (2003.) „Relativne cijene, tečaj i konkurentnost hrvatskog gospodarstva“, *Ekonomski pregled*, (54), 11-12.
49. Zdunić, Stjepan (2004.) „Relativne cijene i izvori rasta – komparativna analiza“, u: *Ekonomska politika Hrvatske u 2005. – XII tradicionalno savjetovanje HDE u Opatiji*, Zagreb, Inženjerski biro.
50. Zdunić, Stjepan (ed et.al.) (1991). *Privatizacija u politici gospodarskog razvoja Hrvatske*. Zagreb: Ekonomski institut, Zagreb.
51. Zdunić, Stjepan (2004.) *Kriza i antikrizna politika*, u knjizi: *Kriza i okviri ekonomske politike, Zbornik radova*, Razred za društvene znanosti, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Hrvatske i Hrvatski institut za financije i računovodstvo, Zagreb, srpanj 2009.

The Economy and Policy of Transition Half a Century of the Reform of Socialism and the Transition (1962–2012)

Summary

Real socialism came into crisis from the first day of its existence. The reason was the breaking of the two most important institutions of our civilization: market and democracy. The consequence thereof was a low level of economic efficiency and political democracy, as well as of human rights and freedoms. This is why the main task of all reforms was to correct these lacks and shortcomings. Yugoslavia was the first European country to embrace this challenge. The reform in Yugoslavia started at the beginning of the 1950s on the basis of a completely new model.

The background of this model was market, workers' democracy, social ownership and self-management. The model started quite successfully. The average GDP growth during the 1950s was 9%.

In the period 1950–1980, former Yugoslavia became one of the ten new industrialised countries in the world. This very high rate of growth happened in the country with a rather low level of average education and democratic tradition, as well as under the conditions of huge controversies within the Yugoslav community. The model of self-management socialism withdrew considerable attention of scientists and politicians all over the world. This model developed continuously along the lines of the market and democracy, and at the end of the 1990s, it was very near to becoming pluralised and democratised. This was the end of the reform and the beginning of the transition. Unfortunately, this model burnt out in the explosion of the Balkan nationalism.

In Russia, Khrushchev tried out the second reform along the line of self-management socialism in November 1962. The author of this paper was one of the scientists in charge of preparing the corresponding Resolution for the Central Committee meeting. Unfortunately, the forces of anti-market dogmatism were too powerful, so that Khrushchev's reform did not succeed. That was the beginning of Khrushchev's end (which happened in 1964). This event had tragic consequences for the reforms of all socialist countries. The only exception was former Yugoslavia. Several European socialist countries kept trying to do something along the line of reform, but more or less unsuccessfully. Meanwhile some scientists in these countries were researching the reform issues rather successfully. Several institutes working on the topic have to be specially mentioned:

The Vienna Institute for International Comparative Economic Studies, the Economic Institute Zagreb, the Institute for International Economic and Political Studies of the Russian Academy of Science, and the Center for Yugoslav-American Studies, Research, and Exchanges of the Florida State University, USA.

The Vienna Institute for International Comparative Economic Studies was founded in 1973 in order to support and help the reforms in different countries. The scientists from both sides (the East and the West) carried on with the research project under the title "East-West European Economic Interaction". This project lasted for many years. The results were presented at international conferences in various countries, as well as in

many books published by MACMILLAN, London. The International Steering Committee including the author of this paper managed the mentioned project.

The Economic Institute Zagreb dealt mainly with the reform issues. The author of this paper held the post of Director of this Institute for more than 20 years.

Unfortunately, regardless of all efforts, the most countries, especially the USSR, were not prepared for the transition. This is why the concept of economy and policy of transition that includes general pluralisation and democratisation, as well as the society of welfare, has not succeeded. It further needs to be said that the international environment was not prepared to support the desired concept of the economy and policy of transition. This mainly relates to the negative and retrograde reform of the society of welfare under the conditions of the model of economic neo-liberalism domination. The countries in transition did not welcome certain advices from the international community given in line with Washington Consensus, because this concept (the Washington Consensus) represented the worst solution of the neo-liberalism model.

Having all of the above in mind, the fulfilment of the economy and policy of transition did not reach anything close to the desired policy and economy of the society of welfare. Needless to say, scientists who have for many years been engaged in preparing the background for the reforms are very dissatisfied. The paradox is that instead of the wanted policy and economy of the society of welfare, we witness the development of wild capitalism.

Croatia (together with Slovenia) was among the few countries that were best prepared for the economy and policy of transition. Instead of joining the European Union together with Slovenia, Croatia had to remain waiting behind the closed door for twenty-two years.

Keywords: market; democracy; reform; transition; society of welfare; economic neo-liberalism; wild capitalism; self-management socialism; workers' democracy; economy and policy of transition.